

ARCHAEOLOGIA BELGICA

I

DE OUDHEIDKUNDIGE OPGRAVINGEN BIJ ST-HERMES TE RONSE

door Dr H. Roosens
Geattacheerde bij de Rijksdienst voor Opgravingen
en Dr J. Mertens

DE L'ETAT
Bruxelles

1061

DE OUDHEIDKUNDIGE OPGRAVINGEN BIJ ST-HERMES TE RONSE

door Dr H. Roosens
Geattacheerde bij de Rijksdienst voor Opgravingen
en Dr J. Mertens

**DE OUDHEIDKUNDIGE OPGRAVINGEN
BIJ ST-HERMES TE RONSE**

door Dr H. Roosens
Geattacheerde bij de Rijksdienst voor Opgravingen
en Dr J. Mertens

Overdruk
uit het Cultureel Jaarboek voor de Provincie Oostvlaanderen 1949,
I^e Band, IIIe deel ; Gent, 1950 ; pp. 333-399

Het Beschermtcomité voor de opgravingen te Ronse bestond uit :
dhr E. Soudan, burgemeester ; dhr Dr M. Grypdonck, provinciaal
inspecteur ; dhr A. Demanez, schepen van Openbare Werken der
stad Ronse ; Z. E. H. Lust, deken ; E. H. A. Cambier ; Dokter O.
Delghust ; dhr M. Beatse, conducteur der stad Ronse ; dhr H. Bockstal ;
dhr R. Pechère, architect te Brussel en Prof. Dr J. Breuer.

Woord vooraf

Het gemeentebestuur van Ronse had het plan opgevat op het Kaatsspelplein, ten Noorden van St-Hermes, een park aan te leggen. E. H. A. Cambier, leraar aan het College te Zottegem, nam deze gelegenheid te baat om enkele peilingen te doen ten einde nadere inlichtingen in te winnen omtrent het klooster en de St-Pieterskerk, die zich eertijds op die plaats bevonden. Hierbij geholpen door dhr H. Bockstal bewam hij reeds merkwaardige archeologische resultaten : zo vond hij de eerste grafinschriften van de reeks welke verder wordt beschreven en legde een gedeelte der funderingen bloot van de St-Pieterskerk.

Toen die opsporingen meer uitbreiding namen en aangezien E. H. Cambier en dhr Bockstal niet over de nodige tijd beschikten om de werken van dichtbij te volgen, wendde dhr Minister van State Soudan, burgemeester van Ronse, zich tot de Rijksdienst voor Opgravingen. De opzoekingen dienden immers met spoed te worden doorgezet om tijdig de nodige beplantingen te kunnen doen in het park. Het was reeds einde 1948.

De Opgravingsdienst bestond op papier, doch het wetenschappelijk noch het technisch personeel was aangesteld. Gelukkig kenden we geschoolde elementen, bekwaam om de goede gang van de onderneming te verzekeren, op voorwaarde dat de financiële middelen ter beschikking werden gesteld. Een plaatselijk Bescher-

mingscomité werd opgericht. De provincie Oostvlaanderen verleende kredieten, de stad Ronse zorgde voor de werkkrachten en de Opgravingsdienst nam een gedeelte van de onkosten van toezicht op zich. We begonnen met de werkzaamheden in November 1948; deze stonden onder de bestendige leiding van dhr H. Roosens. In de loop van 1949 kwam dhr J. Mertens hem vervoe-gen. Tijdens de eerste phase van de opgravingen (November 1948-Februari 1949), in het kloosterpand, kwamen zoveel menselijke geraamten te voorschijn, dat we de medewerking vroegen van het Koninklijk Instituut voor Natuurwetenschappen van België. Het wetenschappelijk en technisch personeel van dit Instituut verleende zijn actieve medewerking aan de opzoekingen. Tijdens de tweede phase (Juli tot September 1949) onderzochten we de substructies van de St-Pieterskerk, die reeds gedeeltelijk blootgelegd en ook gerestaureerd waren vóór onze aankomst.

Ik houd er aan de medewerking te onderlijnen die we bij elke gelegenheid van dhr Soudan mochten onder-vinden, alsook de hulpvaardigheid van gans het gemeen-tebestuur, van het technisch en administratief personeel. Om te besluiten wens ik mijn erkentelijkheid te betuigen aan de heren Roosens en Mertens die, in alle omstan-digheden de moeilijke taak hebben op zich genomen uit een doorwoelde bodem alle elementen te halen, die voor de archeologie en voor de geschiedenis van belang konden zijn en tevens het verslag over deze opgravingen hebben opgesteld.

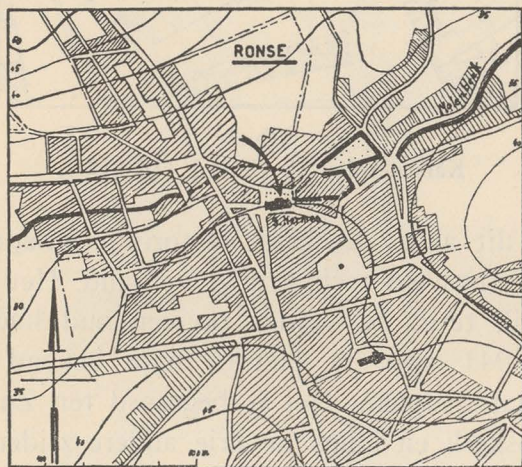
JACQUES BREUER,

Conservator,

Hoofd van de Rijksdienst voor Opgravingen.

Ter inleiding

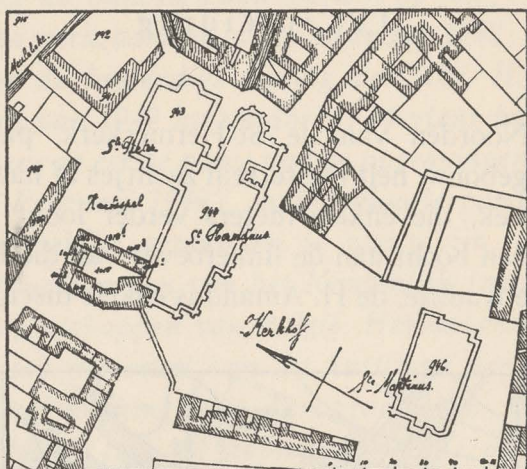
TEN Noorden van de St-Hermeskerk, palend aan het gebouw, helt het terrein zachtjes af naar de Molenbeek, die enkele meters verder loopt (afb. 1). Het is in een bocht aan de linkeroever van die beek, dat, volgens de traditie, de H. Amandus enkele discipelen ves-

Afb. 1
Topographische kaart van Ronse.

tigde. Rond het jaar 832 kwam deze kerkelijke gemeenschap met afhankelijkheden in het bezit van de abdij van Inde (Kornelimunster) bij Aken. Van daaruit werden in 860 de relikwieën van St-Hermes naar Ronse overgebracht. Toen de streek rond 880 door de Noormannen

werd geteisterd, vluchtten de kanunnikken met de relikwieën naar Inde. Na allerhande wederwaardigheden keerden deze eerst rond 940 terug naar Ronse (1).

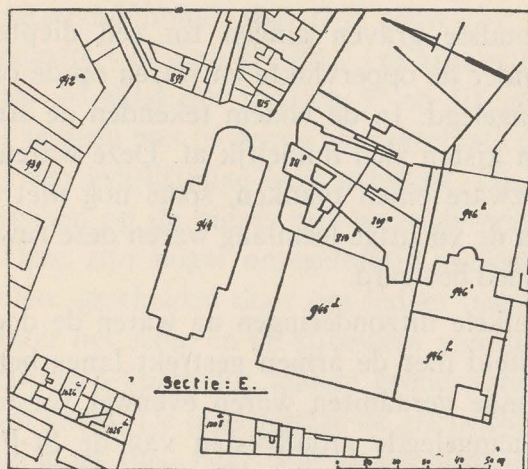
Afb. 2
Kadasterplan P. Gérard (1830-35).

Met dit aldus geschetst historisch gebeuren houdt het opgravingsveld rechtstreeks verband. Het terrein is gedeeltelijk terug te vinden op een oud kadasterplan onder n° 943 (afb. 2). Het is thans bekend onder de naam Kaatsspelplein. Het is begrensd ten Zuiden door St-Hermeskerk en langs de drie andere zijden door de openbare weg (afb. 3).

De resultaten van onze opzoekingen waren van zeer uiteenlopende aard: er werden in grote verscheidenheid oudheidkundige overblijfselen aan het licht gebracht. In het westelijk gedeelte van het terrein lag het klooster-

1) Deze gegevens zijn getrokken uit het werk van Dr O. DELGHUST, *Renaix à travers les âges*, I, Ronse, 1936, blz. 29-44.

pand, in het oostelijk gedeelte de St-Pieterskerk (plan 1). Binnen het pand vonden we ook drie ceramiekovens, twee klokkenvormen, een houten waterput en verschil-

Afb. 3
Huidig kadasterplan

lende substructies. Bovendien waren, zowel in het pand als in de St-Pieterskerk, een aanzienlijk aantal graven aangelegd, meer dan 450. We zullen de verschillende vondsten nu achtereenvolgens behandelen.

I. — DE GRAVEN

Eeuwenlang heeft het Kaatsspelplein als kerkhof gediend. Honderden graven waren er aangelegd, in twee of drie lagen boven elkaar. Op weinig uitzonderingen na waren de doden met het hoofd naar het Westen en de voeten naar het Oosten gericht. In het westelijke gedeelte van het terrein werden alleen graven gevonden uit de

jongste periode (1). Al deze bijzettingen zijn te situeren tussen de 9^e en het begin van de 18^e eeuw (2).

A. — DE OUDSTE GRAVEN

De oudste graven gingen tot een diepte van ca. 1,50 m onder de oppervlakte en waren op de onberoerde grond aangelegd. In de bodem tekenden de strepen van de houten kisten zich duidelijk af. Deze waren vervaardigd uit zware eiken planken, soms nog met de schors er aan; in de vochtige leemlaag waren deze ruwe vormen nog vrij goed bewaard.

Op enkele uitzonderingen na waren de doden er ter aarde besteld met de armen gestrekt langs het lichaam. Verschillende geraamten waren evenwel verstoord door de later aangelegde grondvesten van de St-Pieterskerk (3); zo bv. skelet 350 (pl. I, B) dat in zonderlinge houding lag en waarvan de beenderen juist boven de knie waren gebroken, zodat het scheenbeen met de voet er nog aan, was omgeplooid. Veel van deze kuilen waren

1) Op plan I zijn slechts de graven aangegeven van de onderste laag (9^e en 10^e eeuw) evenals degene die met stenen waren ommuurd. De strook die onmiddellijk aansluit bij de muren van St-Hermes is op bepaalde plaatsen blank gelaten, ofwel omdat er alles vernield werd bij het aanleggen van de riolering, ofwel omdat er niet kon gegraven worden wegens de beplanting. Hoogstwaarschijnlijk bevinden zich daar nog graven.

2) Een groot aantal skeletten zijn overgebracht naar het Instituut voor Natuurwetenschappen te Brussel. Prof. Dr F. Twiesselmann, conservator bij voornoemd instituut, en zijn medewerkers, dhr J. de Heinzelin, naturalist, dhr. H. De Buyst, V. Brems, P. Schittekat, technische preparatoren, A. De Rinne en O. Goens, preparatoren, hebben op het terrein de nodige vaststellingen gedaan. Ook enkele bewerkte silexen en een benen priem werden door hen gevonden.

3) Bv. gr. 376, 431 en 442. Gr. 358 was gedeeltelijk overbouwd door het romaans gedeelte van St-Hermes.

oversneden door latere bijzettingen o. a. in stenen graven. Deze laatste geven aldus, samen met de funderingen van de St-Pieterskerk, een *terminus ante quem* die de 11^e eeuw is (1). De *terminus post quem* kunnen we niet hoger laten opklimmen dan de 8^e eeuw (2). De algemene chronologie van deze graven — er zijn er minstens een vijftigtal — wijst dus naar de 9^e en 10^e eeuw. We hebben hier te doen met de eerste begraafplaats die ongetwijfeld bij een gelijktijdige kerk aansloot. Dit gebouw is niet te zoeken op de plaats zelf waar de graven zich bevinden. Deze zijn nogal onregelmatig verspreid over twee gedeelten, gescheiden door een ledige tussenstrook, waar zich later het schip en de zijbeuken van de St-Pieterskerk verhieven (plan I); andere grondsporen waren er niet te ontwaren. De plaats waar de gelijktijdige kerk zich bevond moet dus, naar alle waarschijnlijkheid, te zoeken zijn onder het koor (en krypte) van de thans bestaande St-Hermeskerk.

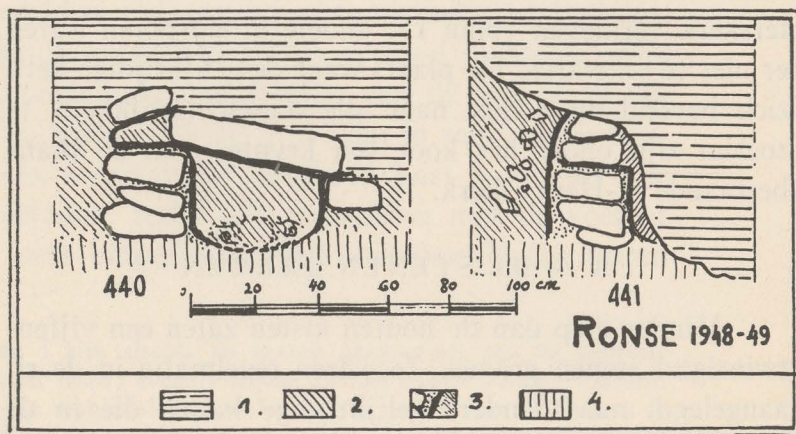
B. — DE STENEN GRAVEN

Minder diep dan de houten kisten zaten een vijftwintigtal stenen graven. Ze waren regelmatig in de rij aangelegd, naast andere gelijktijdige kuilen die in de blote aarde waren gegraven. De muurtjes in ijzersteen, verbonden door wat gele zand- of kalkmortel, bestonden gewoonlijk slechts uit een paar lagen in grof metselwerk. Soms was de kuil toegedekt met een of meer grote dek-

1) Voor de datering van de stenen graven, zie blz. 15 en volg.

2) De 7^e eeuw is nog de periode van de Merovingische begraafplaatsen met bijgaven. In geen enkele kuil werden grafgiftten aangetroffen. Veiligheidshalve moeten we ook de 8^e eeuw buiten beschouwing laten, alhoewel het misschien niet uitgesloten is dat een of ander graf uit die tijd reeds dateert.

stenen (pl. II). Opmerkenswaardig is de verzorgde constructie van gr. 5: het was gebouwd in platte grijsgroene veldsteen, de nis voor het hoofd zorgvuldig rond uitgespaard, terwijl de vorm van de grafkuil getrouw de contouren van het lijk volgde. Gewoonlijk was ook bij de andere graven aan het hoofdeinde een nis uitgespaard; alleen gr. 379 en 418 waren vlak afgesloten door een paar stenen die op hun smalle kant waren geplaatst. De bodem bestond meestal uit een dunne laag aangestampt baksteengruis, terwijl de binnenwand wel eens bepleisterd was met rood gekleurde kalkmortel (1) (bv. gr. 440 en 441; afb. 4). In gr. 440 was zelfs de dekplaat in ijzer-

Afb. 4

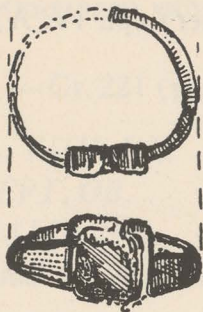
Dwarsdoorsnede van graf 440 en 441

1. doorgraven grond ;	3. rode bepleistering ;
2. vulling ;	4. onberoerde grond.

steen langs de onderkant rood beschilderd. Enkele stenen van gr. 441, die nog in hun oorspronkelijk verband lagen,

1) Waarschijnlijk waren al de stenen graven in hun oorspronkelijke toestand langs binnen rood getint.

zouden best kunnen wijzen op een gewelf; deze stenen waren alleen langs de buitenkant rood bepleisterd.

Afb. 5
Bronzen ring van Pr.
Everardus (1/1).

In deze stenen kuilen waren de doden zonder kist begraven; de vorm van de nis waarin het hoofd lag maakte het gebruik van houten kisten onmogelijk. De overledenen lagen met de armen gestrekt langs het lichaam; in een enkel geval, nl. dat van de proost Everardus (gr. 120), lag de rechterhand, waaraan een bronzen ring met steen zat (afb. 5), op het bekken. Een andere uitzondering vormde gr. 379, waarin de dode op zijn aangezicht lag.

Het is in sommige van die stenen graven dat merkwaaardige inscripties werden aangetroffen op fragmenten van Romeinse tegels. Op deze brokstukken, die over het algemeen min of meer rechthoekig zijn van vorm, was langs één kant een tekst gegrift. Ze lagen onder het hoofd van de dode met de beschreven zijde naar boven. Hier volgt de lijst van de verschillende plaatjes:

I. — Gr. 1 (gevonden door E. H. Cambier) (pl. III, A) :

+ XVI. KAL. APRIL. OBI
IT. ALMOLRICUS. PBR
& CAN. M.C.XL.III

XVI Kalendas Aprilis (17 Maart) obiit Almolricus presbiter et canonicus. 1144.

Tekst op drie lijnen; tussen eerste en tweede en tussen tweede en derde lijn loopt een gleuf.

Afmetingen van het fragment : $19 \times 7,5$ cm.

2. — Gr. 2 (gevonden door E. H. Cambier) (pl. IV, A):

.+. X. KL APRILIS

OBIIT. TIBALDUS

DIACONUS. BO

NE. MEMORIE.

X Kalendas Aprilis (23 Maart) obiit Tibaldus diaconus bone memorie.

Tekst op vier lijnen; tussen eerste en tweede, tweede en derde, derde en vierde lijn loopt een gleuf.

Afmetingen van het fragment: $17 \times 6,3$ cm.

3 — Gr. 66 (pl. IV, B):

IIII KL IUNII

OB EREN

BERTUS

DIAC

IIII Kalendas Junii (29 Mei) obiit Erenbertus diaconus.

Tekst op vier lijnen.

Afmetingen van het fragment: $19 \times 14,5$ cm.

4. — Gr. 120 (pl. V, A):

XVIII. KL. OCTOB

OBIIT EVE

RARD PS

XVIII Kalendas Octobris (14 September) obiit Everardus præpositus.

Tekst op drie lijnen.

Afmetingen van het fragment: 14 × 9 cm.

5. — Gr. 221 (pl. VI, B):

+ VIII. KL.

SEPT. OB.

BALDUIN'

PBR

VIII Kalendas Septembris (24 Augustus) obiit Baldunus presbiter.

Tekst op vier lijnen.

Afmetingen van het fragment: 14,5 × 12 cm.

6. — Gr. 364 (pl. III, B):

+ II. ID'. IA

N. OB. ARN

ULPH'. CAN

II Idus Januarii (12 Januari) obiit Arnulphus canonicus.

Tekst op drie lijnen.

Afmetingen van het fragment: 16 × 12 cm.

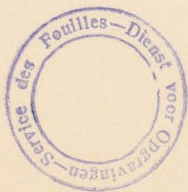
7. — Gr. 440 (pl. VI, A):

+ IIII NON

SEUT : OB

SALEFRID'

PBR +

IIII Nonas Septembris (2 September) obiit Salefridus presbiter.

Tekst op vier lijnen.

Afmetingen van het fragment: 11 × 10 cm.

De herkomst van de twee volgende plaatjes is niet juist gekend. Ze werden gevonden door werklieden die een afvoerbuis aanlegden naast de St-Hermeskerk in hetzelfde terrein dat door ons enkele maanden later werd doorzocht.

8. — (pl. V, B):

+ *IDUS : IUNII*
OBIIT : WEREN
BALDUS : PRESBITER

Idus Junii (13 Juni) obiit Werenbaldus presbiter.

Tekst op drie lijnen; elke lijn is onderstreept.

Afmetingen van het fragment: 15,5 × 10 cm.

9. — (pl. VII, A):

VIIII
KL DE
CEBRIS OBIIT
ELDEBALDU
S PRESBIT

VIIII Kalendas Decembris (24 November) obiit Eldebaldus presbiter.

Tekst op vijf lijnen.

Afmetingen van het fragment: 13 × 10,5 cm.

Een laatste grafinscriptie is op lood. Dit plaatje lag niet in een stenen graf; het werd aangetroffen met de tekst naar onder. De dode had de armen langs het lichaam. Verder vertoont het plaatje, wat afmetingen en schikking van de tekst betreft, dezelfde kenmerken als de fragmenten van Romeinse tegels.

10. — Gr. 205 (pl. VII, B):

+ XV. KL AU
GUSTI OBIIT TASMA
RUS PR BONE ME
MARIE

XV Kalendas Augusti (18 Juli) obiit Tasmarus presbiter bone memarie.

Tekst op vier lijnen.

Afmetingen van het plaatje: 11 × 7 × 0,5 cm; boord in 't midden van de onderste langzijde.

Deze tien plaatjes maken een stylistisch geheel uit. Alle exemplaren zijn op technisch gebied niet even goed afgewerkt. Terwijl de ene een geoefende hand verraden zijn de andere, het plaatje van Eldebaldus bv. door een ongeschoold man vervaardigd. Dit belet echter niet dat de algemene karakteristieken van lettervorm en afkortingen steeds dezelfde zijn. Er liggen zeker geen eeuwen tussen de vervaardiging van deze verschillende inscripties. Eén draagt een datum, nl. Almolricus, gestorven de 17 Maart 1144. Feitelijk moet men zich op dergelijke grafinscripties niet aan een jaartal verwachten. De ingekraste tekst immers is slechts een herhaling van wat in het *obituarium* of dodenboek werd neergeschreven. In

dit document stonden de namen van de personen welke telken jare op hun sterfdag in het officie van de kerkelijke gemeenschap dienden herdacht. Het volstond dus de naam, evenals de dag en de maand van het overlijden te kennen; het jaartal had geen belang vermits de *com-memoratio* elk jaar terugkwam.

Om die reden is de datering van onze grafplaatjes bemoeilijkt. Elementen van chronologische aard moeten dus vooral gezocht worden in de vorm van het schrift. De gebruikte letter is de Romeinse kapitaal hier en daar afgewisseld met een unciale vorm, vooral bij de B, E, D en M. Gothische elementen zijn er niet te ontdekken. Op grond van dat kenmerk zouden de plaatjes niet jonger zijn dan de 12^e eeuw. Deze indruk wordt bevestigd door een treffende gelijkenis tussen de schrijfrant van het plaatje van Werenbaldus en een handschrift van Lobbes, nl. de profetie van Oseas, i. d. van 1084 (1). Het kruisteken dat de tekst van sommige inscripties, vooral die van Werenbaldus, voorafgaat, kan eveneens een zekere aanduiding geven. Gelijkaardige tekens komen immers veelvuldig voor op oorkonden uit de 12e eeuw die uit de kanselarijen van Doornik en Kamerijk stammen (2).

Het aangehaalde vergelijkingsmateriaal is van paleographische en van diplomatieke aard, wat tot voorzichtigheid moet aanzetten. Epigraphische documenten uit

1) J. VAN DEN GHEYN, *Album belge de paléographie*, Bruxelles, 1908, pl. IX. — Het is dhr F. Masai, bibliothecaris bij het Handschriftenkabinet te Brussel, die onze aandacht hierop heeft gevestigd.

2) REUSENS, *Eléments de paléographie et de diplomatique du moyen âge*, Louvain, 1891, blz. 223.

deze periode zijn zeldzaam. Grafplaatjes waren tot nog toe alleen sporadisch bekend. Er werden er drie gevonden in de St-Baafsabdij te Gent; ze dateren uit het einde van de 10e en uit de 11e eeuw; het schrift komt vrij goed overeen met dit van Ronse (1). Ter vergelijking kunnen we nog verwijzen naar een drietal bekende monumenten uit de 11e en 12e eeuw, nl. de wijdingssteen van de kerk van Waha (Luxemburg) uit het jaar 1051 (2), de tekst op de doopvont van St-Barthélémy te Luik uit de jaren 1107-1118 (3) en de inscriptie boven de ingangspoort van het Gravensteen te Gent i. d. 1180 (4). De stijl van deze teksten loopt parallel met het lettertype van onze dodenplaatjes. Alleen de inscriptie van het Gravensteen vertoont sommige karakteristieken die wat jonger kunnen zijn.

Om al die redenen kunnen we als datering niets anders dan de 11^e en de 12^e eeuw voorstellen.

De namen en de titulatuur leren ons met wie we hier te doen hebben. Twee van de overledenen waren diaken: Tibaldus en Erenbertus; vijf waren priester: Werenbaldus, Eldebaldus, Tasmarus, Balduinus en Salefridus. Almolricus was priester en kanunnik, terwijl Arnulphus alleen de titel had van kanunnik. Everardus was proost en vermoedelijk geen geestelijke.

1) Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent; N. R. d. IV, 1949, blz. 86-96.

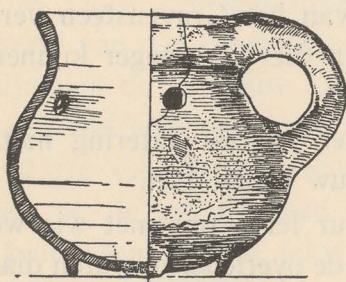
2) G. KURTH, *L'inscription dédicatoire de l'église de Waha*, Bulletin de la Comm. Royale d'Hist., 5e série, d. X, 1900, blz. 97-124.

3) Leesbare foto's van dit monument berusten in het Algemeen Iconographisch Archief, Jubelpark te Brussel.

4) Inventaire archéologique 'de Gand, 1re série, Gand, 1897-1901, blz. 181-182.

C. — DE OVERIGE GRAVEN

De overige graven, van jongere datum, vertonen meestal niets merkwaardigs. De doden waren in houten kisten neergelegd, waarvan geregeld sporen werden aangetroffen onder de vorm van zwarte lijnen vergaen hout, nagels of ijzeren hoekbeslagen. De handen waren hier op het bekken of op de borst gevouwen. De ligging van de armen, die in de andere graven schier altijd langs het lichaam waren uitgestrekt, schijnt dus in de loop der 13^e eeuw te zijn gewijzigd. In een graf, n^r 64, dat met

Afb. 6

Grafurne in bruineglazuurd
aardewerk (1/3)

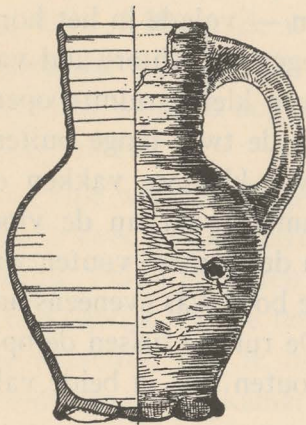
het hoofdeinde naar het Oosten lag, stond, ter hoogte van de linkerbovenarm, een bruin geglazuurd vaasje met oor (afb. 6). Het bevatte houtskool en had vier gaatjes in de wand. Nog twee andere gelijkaardige urnen, ditmaal echter niet geglazuurd, werden aangetroffen op ca. 50 cm ten Noorden van de rechtehoekige oven n^r III. Ze

waren ineengedrukt en lagen niet meer in hun oorspronkelijk verband. Op die plaats immers waren verschillende skeletten verstoord, vermoedelijk bij het bouwen van bedoelde oven, die uit de 15^e eeuw dateert (1). Een van deze urnen bevatte nog wat houtskool. Ook deze twee vazen moeten in grafkuilen gestaan hebben die tot vóór het bestaan van de oven opklimmen. Derhalve kunnen we

1) Zie blz. 23.

de drie urnen in de 14^e of 15^e eeuw plaatsen. Volledigheidshalve dient hier nog een zwarte kruik aan toege-

voegd met vier gaatjes in de wand en gedeeltelijk gevuld met houtskool (afb. 7). Wellicht werd ze ook als grafurne gebruikt.

Afb. 7
Kruik in zwart aardewerk
(1/4).

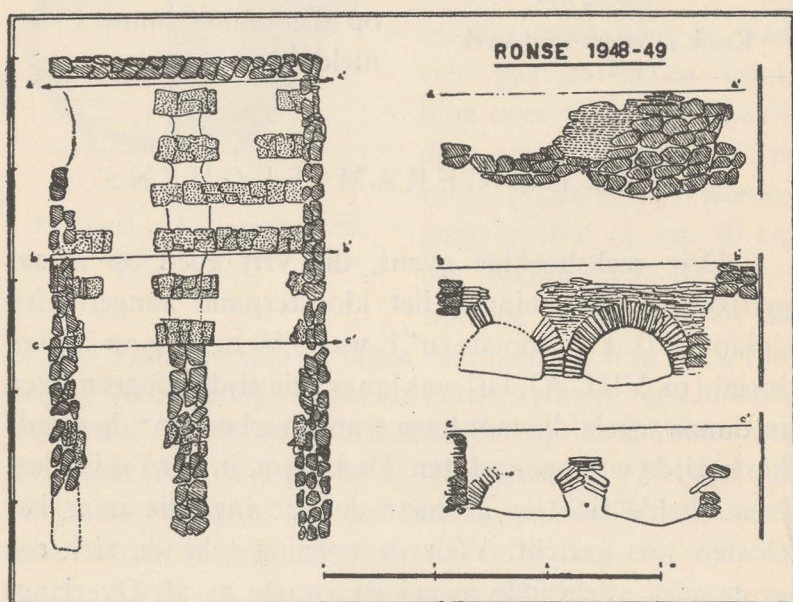
Na het begin der 18^e eeuw heeft men opgehouden aldaar te begraven. Deze *terminus* wordt aangegeven door de twee klokkenvormen die uit het jaar 1711 dateren (1). De bovenste laag skeletten was op die plaats immers vernield.

II. — DE CERAMIEKOVENS

Drie rechthoekige ovens, die vrij goed op elkaar gelijken, werden binnen het kloosterpand aangetroffen (plan I, O). De grootste, n° 1, was 4,50 m lang op 3,50 m breed (pl. VIII, A). Hij was langs drie zijden opgetrokken in dunne tegels die met leem waren verbonden; de vierde korte zijde was opengelaten. De bodem, in hard gebakken leem, helde lichtjes af naar de opening, die naar het Oosten was gericht. Vóór de opening tekende zich een grote vlek verbrande grond en zwarte as af. Overlangs

1) Zie blz. 26.

was de oven door een muurtje in tegels in twee gelijke helften verdeeld. Beide vakken waren op 1,50 m van de opening door kleine vouten overspannen; de aanzet, gevormd door schuin geplaatste tegels, was nog bewaard. De ene vout — er waren er negen — volgde in het horizontaal plan op de andere tot tegen de achterwand van de oven; tussen elke vout was een kleine ruimte opengelaten. Een grotere boog, die op de twee lange buitenmuren rustte, overspande de twee kleinere vakken en vormde aldus één enkele bakkamer, waarvan de vloer door de bovenkant of ribben van de kleinere vouten was gevormd; de aanzet van die grote boog was eveneens aan de buitenmuren nog zichtbaar. De ruimte tussen de opening van de oven en de kleine vouten was in beide vak-

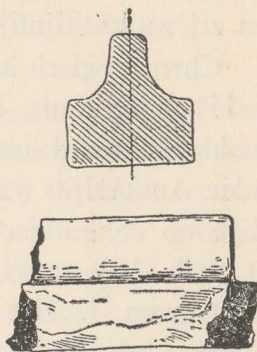
Afb. 8
Ceramikoven n° 3.
(Tekening naar P. Schittekat).

ken ook overspannen door een boog (pl. VIII, B). Deze oven was nog bewaard in opstand tot ca. 60 cm.

De ovens 2 en 3 hadden een gelijkaardige dispositie. Hun respectieve afmetingen bedroegen $3,50 \times 1,50$ m en $4 \times 2,50$ m. Ze waren evenwel op fundamenteën in ijzersteen ingezet. Terwijl oven 2 schier volledig was vernield, stonden nog een paar kleine vouten van oven 3 overeind (afb. 8).

Hoe werkten dergelijke ovens? Het onderste niveau, dat in twee gelijke helften was verdeeld, diende tot stookplaats. Feitelijk waren er aldus twee haarden waardoor het mogelijk was de temperatuur gedurende geruime tijd op hetzelfde peil te houden. Langs een opening in de wand van de bakkamer — opening die bij het aansteken van de oven werd dicht gemaakt — plaatste men de te bakken bouwmaterialen op de ribben die een soort vloer vormden. De rook en de warmte trokken tussen de kleine vouten door en verspreidden zich gelijkmatig in de bovenste ruimte; langs een ruime schoorsteen kon de tocht zich ontwikkelen.

Het is de eerste maal dat de Opgravingsdienst dergelijke ovens aantreft. Hun juiste functie is niet met volledige zekerheid gekend. In het puin van de ingestorte constructie lagen veel gebroken tegels, doch deze komen voort van de oven zelf. Verder vonden we er enkele fragmenten van ribben in gebakken aarde met aan de basis een geelachtig glazuur, dat

Afb. 9
Ribbe in aardewerk uit
ceramiekoven n^r 1 (1/5)

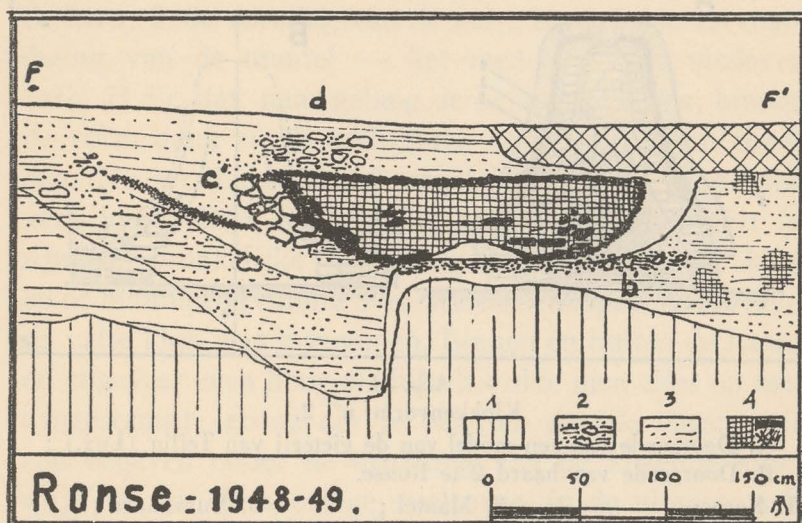
ontstaan is na hun vervaardiging (afb. 9); waarschijnlijk horen deze ribben eveneens bij de oven. In en naast de ovens 1 en 2 lagen verschillende scherven zwarte en grijze ceramiek, voortkomend van grote potten of schalen. Op het eerste gezicht zou men hieruit kunnen afleiden dat de ovens gediend hebben voor het vervaardigen van aarden vaatwerk. Dat is echter weinig waarschijnlijk; de vorm van de oven leende zich daartoe niet. Daarenboven had men in die veronderstelling veel meer scherven moeten vinden, evenals slecht gebakken en misvormde potten. De meest voor de hand liggende hypothese is wel dat de ovens gediend hebben voor het bakken van bouwmaterialen.

Het enig vergelijkingspunt zijn twee ovens, ontdekt tijdens rioleringswerken ten Westen van de collegiale kerk van Nijvel. In plaats van verschillende naast elkaar geplaatste vouten bestond de vloer van de bakruimte daar uit een dikke laag vast aangestampde klei waarin op regelmatige afstanden rechthoekige gaten van ongeveer 25×15 cm gemaakt waren. Deze ovens bezaten slechts één stookplaats. Naar het weergevonden materiaal dienen zij waarschijnlijk tot het bakken van pannen.

Chronologisch horen onze drie ovens vermoedelijk in de 15e eeuw thuis. De zestiende eeuwse binnenmuur van het kloosterpand liep over ovens 1 en 2 (1); ze zijn dus ouder. Anderzijds was een buitenwand van oven 2 gedeeltelijk op de gothische binnenmuur van het pand ingezet (afb. 10), terwijl diezelfde muur ook bewaard was naast oven 3. Het ligt voor de hand dat de ovens gebouwd zijn toen bewuste muur hier en daar nog overeind stond, maar toen het pand als dusdanig buiten

1) Zie blz. 30.

gebruik was gesteld. Die periode moet niet al te ver vóór de zestiende eeuwse wederopbouw te zoeken zijn. Wij zullen de werkelijkheid wel het dichtst benaderen door de XVe eeuw als datering voor te stellen.

Afb. 10

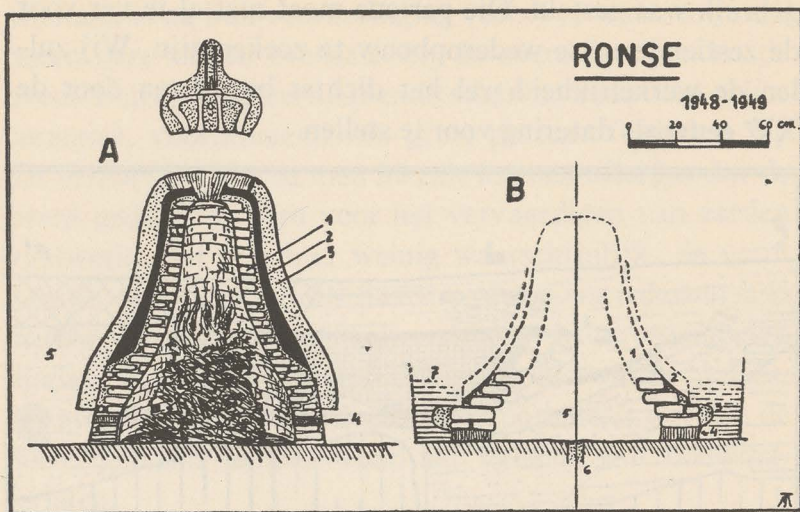
Doorsnede F - F' doorheen het kloosterpand.

1. onberoerde grond ; 3. vulling ;
2. uitgebroken muren ; 4. brandsporen.

III. — DE KLOKKENVORMEN

Behalve de ceramiekovens dienen ook nog twee klokkenvormen vermeld, die tegelijkertijd en vlak naast mekaar waren aangelegd (plan 1, K). Terwijl van n° 1 alleen de onderstructuur overbleef, was van n° 2 ook de basis van de eigenlijke gietvorm bewaard (pl. IX, A). Vermits afmetingen en structuur van beide vormen nagenoeg dezelfde zijn, kan de beschrijving van n° 2 volstaan.

Eeuwenlang werden de klokken volgens hetzelfde procédé vervaardigd door rondreizende vaklieden die hun

Afb. 11
Klokkenvorm n^r 2.

A. Doorsnede van een model van de gieterij van Tellin (Lux.) ;

B. Doorsnede van haard 2 te Ronse.

1. Kern ;	3. Mantel ;	5. Vuurhaard ;
2. Valse klok ;	4. Tochtgat ;	6. Centrale stang ;
7. Aangestampte grond.		

ovens bouwden vlak naast de toren waarin de klok zou opgehangen worden.

Men begon met een kuil te graven en metste daarin een bakstenen kern (afb. 11, 1).

Langs buiten werd deze met leem bestreken. Ze kreeg haar passende vorm door middel van een mal of schabloon, bevestigd aan een ijzeren staaf welke in het centrum van de haard was geplaatst. De put gevormd door deze staaf was nog duidelijk zichtbaar (afb. 11, 6). De mal werd rond de ijzeren as gewenteld en tekende in de leem van de kern nauwkeurig de binnenvorm van de klok af. Daarop werd dan de zgn. valse klok gevormd (afb. 11, 2), eveneens in leem en volledig gelijkend op de

echte klok die moest gegoten worden. De valse klok werd op haar beurt overdekt met een dikke lemenmantel, waarvan de aanzet bij n° 2 was bewaard (afb. 11, 3). Eens deze drie bewerkingen ten einde — t.t.z. 1. de bouw van de kern; 2. de vorming van de valse klok; 3. de vervaardiging van de mantel — liet men het vuur uitdoven (afb. 11,5), dat, naar gelang de omstandigheden, binnen de vorm dank zij de tochtgaten (afb. 11, 4) kon branden. Nu werd de mantel opgeheven en de valse klok verwijderd. Dan liet men de mantel opnieuw neer in zijn oorspronkelijke positie, zodat er tussen de kern en de mantel een ruimte overbleef, die oorspronkelijk door de valse klok was ingenomen. Binnen en buiten de haard en ongeveer even hoog als hijzelf vulde men alles op met aangestampte grond om te beletten dat de constructie zou begeven onder de drukking van de kokende klokspijs die, uit de naburige smeltoven, in de uitgespaarde spijs. De dikke laag grijs-groen zand rond onze vormen getuigt van deze bewerking (afb. 11, 7). Uit de naburige smeltoven werd in de uitgespaarde ruimte de geut gelaten. Nadat het metaal was afgekoeld, verwijderde men de mantel en de klok kwam te voorschijn (1).

In en rondom het puin van de twee vormen lagen fragmenten van de kern, van de valse klok en van de mantel, alsook talrijke stukjes gesmolten brons. Vermits bij vorm 2 de aanzet van de eigenlijke gietvorm nog was bewaard, kon men de diameter van deze klok bepalen: hij bedroeg van onder, aan de grootste diameter dus,

1) Een uitvoerige beschrijving van het klokkengieten vindt men bij D. J. VAN DER VEN, *De Torens Zingen*, Amsterdam, 1916, blz. 210-218 en pl. 56-60. Zie eveneens het artikel van Saint-Marc in *Revue du Touring Club de Belgique*; 15 Mei 1936, blz. 145-150.

juist 1 meter. De andere vorm was dieper vernield zodat nauwkeurige afmetingen ontbreken; deze klok moet evenwel iets groter of iets kleiner geweest zijn dan de naburige. Uit de geschreven bronnen heeft men kunnen opmaken dat beide klokken hoogstwaarschijnlijk in het jaar 1711 gegoten werden (1).

We kunnen hier tevens verwijzen naar een oude rekening van de stad Ronse, waarin gewag gemaakt wordt van het gieten van een klok voor de naburige St-Martinuskerk (2). De gebeurtenis had plaats in 1687, dus 24 jaar vóór onze twee klokken in kwestie werden gegoten.

Sporen van een derde klokkenconstructie werden gevonden in de as van de St-Pieterskerk (pl. I, K. 3; plan II, doorsnede B-B'; pl. IX, B). Van de gietvorm zelf bleven slechts enkele fragmenten over te zamen met stukken gesmolten brons en hard verbrande klei. Het meest belangrijke was hier de tamelijk goed bewaarde stookplaats: deze bestond uit een half-cirkelvormige, 35-40 cm brede muur, bewaard op een hoogte van ongeveer 55 cm en bestaande uit een min of meer regelmatig verband van ijzersteen, veldsteen en enkele blauwe stenen; ook brokstukken van rode bevloering als b.v. in 36, 29 of 2 werden herbruikt. Deze oven was van binnen bestreken met een laag rood gebrande klei; de ruimte was in twee verdeeld door een ong. 40 cm breed centraal stookkanaal opgevuld met brandafval en stenen. Ten westen was de

1) Mededeling bereidwillig verstrekt door E. H. A. Cambier.

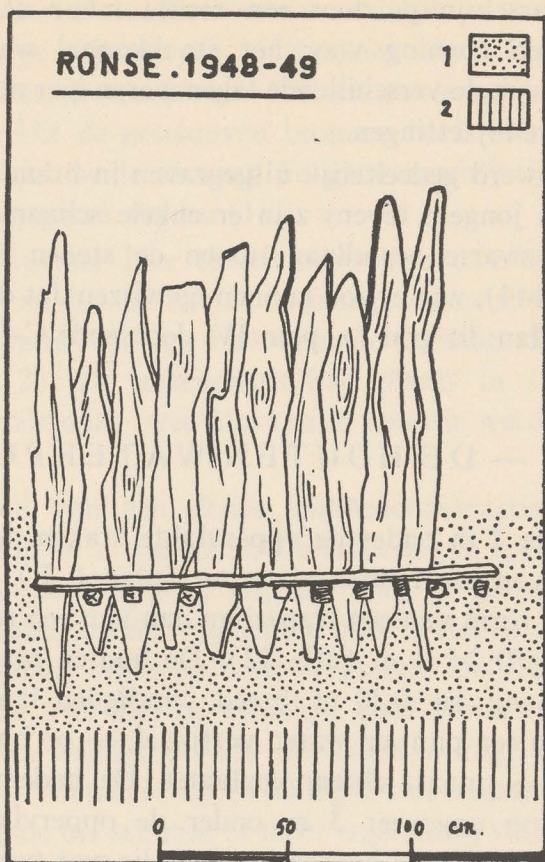
2) Het stuk werd uitgegeven door Dr O. DELGHUST in *Mélanges d'Histoire locale*, fascicule I, Ronse, 1948, blz.33-41. De verschillende soorten aankopen en betalingen voor de bedoelde St-Martinus-klok zijn er in opgesomd.

oven waarschijnlijk door een rechte muur afgesloten, waarin een opening voor het stookkanaal was uitgespaard; doch de verschillende lagen waren hier doorwoeld door latere bijzettingen.

K. 3 werd gedeeltelijk uitgegraven in brandspoor 29 en is dus jonger; tevens zijn er enkele schaarse sporen van een zwarte brandlaag tussen de stenen en onder graf 1 (1144), wat er zou kunnen op wijzen dat deze oven ouder is dan dit graf (z. plan IV, doorsnede C-C').

IV. — DE HOUTEN WATERPUT

Op ca 2 m onder de oppervlakte staken de stevige planken van een houten waterput (plan I, P). Hij had eerder de vorm van een trapezium dan van een rechthoek en mat $1,80 \times 1$ m (afb. 12). De houten planken, ca 1,50 m lang en 0,20 m breed, eindigden langs beide kanten op een punt en waren vertikaal, — op hun smalle kant dus — naast elkaar geplaatst. De bodem van de put lag op ongeveer 3 m onder de oppervlakte; hij bestond uit kleinere houten planken die met twee dwarsliggers waren bevestigd. Boven deze houten onderstructuur vonden we tamelijk veel ijzerstenen waarvan enkele regelmatig gemetst; ze komen waarschijnlijk voort van de bovenbouw van de put. In de put zelf troffen we geen enkel voorwerp aan dat enige aanduiding kon geven nopens zijn ouderdom.

Afb. 12

Langsdoorsnede van houten waterput.
 (Tekening naar P. Schittekat).

1. Zwarte modder 2. Onberoerde grond.

V. — HET KLOOSTERPAND

Allerhande substructies die tot verschillende bouwperioden behoren dienen in verband gebracht met het kloosterpand (plan III).

Vooreerst een rij paalgaten waarvan de basis door losse stenen was bevestigd (plan II, *a* en pl. XI. B). Hieraan beantwoordde, tegenover pijler 1, een stuk betonvloer die onder de fundering stak van de westelijke afsluitingsmuur van het schip der romaanse St-Pieterskerk. De paalgaten op hun beurt zijn ouder dan die kerk, vermits pijler 4 vernield werd bij het aanleggen van de noordelijke muur van het portaal. Deze elementen hebben betrekking op het oudste kloosterpand. Ze laten ons echter niet toe een duidelijke voorstelling te geven van zijn tracé.

Er is vervolgens een stuk muur dat verbonden is met het romaans gedeelte van de thans bestaande St-Hermeskerk (ca. 1100) (plan II, *b*). Ook in de noordwestelijke hoek van het pand bevond zich een constructielaag in harde kalkmortel (plan II, *b*¹), welke tot dezelfde tijd opklimt. Dit zijn ongetwijfeld overblijfselen van het romaanse pand. De vraag is of we in de noordwestelijke hoek niet te doen hebben met de buitenmuur van het pand, dat dus kleiner zou geweest zijn dan in de volgende periode. Dit is vermoedelijk wel het geval, enerzijds omdat die harde kalklaag een stevige bovenbouw veronderstelt en anderzijds omdat in dezelfde hoek enkele fragmenten zijn blootgelegd van een fundering die wel de binnenmuur van bewust pand zou kunnen zijn (plan II, *b*²). Aldus kunnen we de reconstructie voorstellen die op plan III is aangegeven.

De volgende bouwperiode is gothisch. Langs de west- en noordkant was de buitenmuur in ijzersteen aan de oppervlakte nog zichtbaar (plan II, *c*). Het pand werd toen ongetwijfeld vergroot. Deze buitenmuur bevat geen oudere elementen en op sommige plaatsen zijn er

fragmenten van tegels in verwerkt. Ook van de binnenmuur, eveneens in ijzersteen, waren sommige gedeelten overgebleven (plan II, *c*¹) nl. naast de ceramiekovens 2 en 3. Oven 2 was zelfs gedeeltelijk op deze muur ingezet. Hij volgde het algemeen tracé van de romaanse buitenmuur (plan III).

Een laatste phase moet dan uit de 16e eeuw dateren. In 1535 immers vatten de kanunniken het plan op het oude pand door een nieuw te vervangen. Eerst in 1550 schijnt men daadwerkelijk met de uitvoering te zijn begonnen. Deze constructie — indien ze ooit werd voltooid — verdween kort na 1655 (1). We troffen langs de noord- en oostkant sporen aan van deze binnenmuur, onder de vorm van een smalle strook zandmortel met kleine blauwe steentjes vermengd (plan II, *d*). Deze strook liep over de ceramiekovens 1 en 2, alsook over alle graven welke zich op dat tracé bevonden.

Meer gegevens over het kloosterpand konden we uit de bodem niet aflezen, omdat het terrein er voortdurend was doorwoeld geworden bij het aanleggen van de graven.

VI. — DE SINT-PIETERSKERK

I. — ICONOGRAPHIE

Het iconographisch materiaal in verband met de St-Pieterskerk is zeer schaars. We beschikken in hoofdzaak over enkele stadszichten en kadasterplans.

a) SANDERUS, *Flandria Illustrata*, II, blz. 536 : perspectief zicht van Ronse.

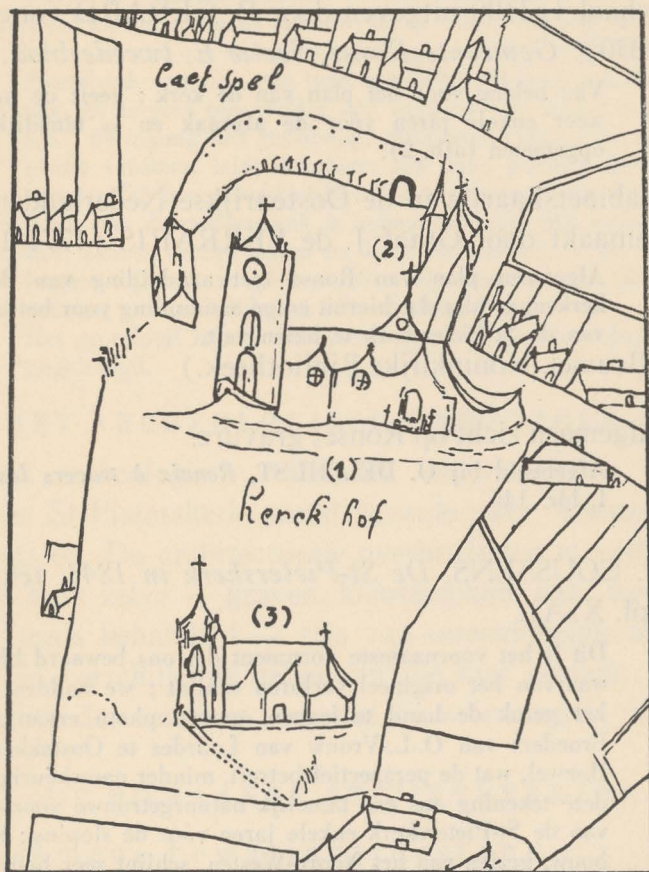
Enkel van nut voor de toren en de respectievelijke ligging t.o.v. de St-Hermes- en de St-Martinuskerken (pl. x, B).

1) Deze samenvatting van een tekst werd ons bezorgd door E. H. A. Cambier.

b) *Kaertboeck van Ronse* (1684); aanwijzende kaart.

Schematische en conventionele afbeelding van de St-Pieters- en St-Hermeskerken, het kerkhof, het « Caetsspel » (afb. 13).

(Ronse, Stadsarchief.)

Afb. 13

Uittreksel van het « *Kaertboeck van Ronse* » (1684).

1. St-Hermeskerk ;
2. St-Pieterskerk ;
3. St-Martinuskerk.

- c) Gekleurde pentekening uit de jaren 1780-1784, met zeer conventionele voorstelling van de St-Hermeskerk en de toren van St-Pieters.

(Ronse, Stadsarchief.)

- d) *Kadastrale Atlas der Provincie Oost-Vlaanderen*, op schaal 1/2500 uitgeven door P. GERARD (ongeveer 1830): *Gemeente Ronse, Sectie E, tweede blad*.

Van belang voor het plan van de kerk ; geeft de toestand weer enkele jaren vóór de afbraak en is tamelijk juist opgemeten (afb. 2).

- e) Kabinetskaart van de Oostenrijkse Nederlanden, opgemaakt door Graaf J. de FERRARIS (1771-1778)

Algemeen plan van Ronse met aanduiding van de drie kerken, zonder dat hieruit enige aanduiding voor het uitzicht van de St-Pieterskerk te halen valt.

(Brussel, Koninklijke Bibliotheek.)

- f) Algemeen zicht op Ronse; gravure.

Afgebeeld bij O. DELGHUST, *Renaix à travers les âges*, I, blz. 146.

- g) P. COUSSENS, *De St-Pieterskerk in 1843*, tekening (pl. X, A).

Dit is het voornaamste document dat ons bewaard bleef en waarvan het origineel verloren schijnt ; we hadden echter het geluk de hand te leggen op een photo ervan bij de Broeders van O.-L.-Vrouw van Lourdes te Oostakker (1). Hoewel, wat de perspectief betreft, minder nauwkeurig, geeft deze tekening ons een tamelijk natuurgetrouwe voorstelling van de St-Pieterskerk enkele jaren vóór de sloop; het gebouw, gezien van het Noord-Westen, schijnt zeer bouwvallig en vertoont talrijke sporen van latere herstellingen. Het al-

1) Tevens afgebeeld bij O. DELGHUST, o. c., blz. 160. Wij danken hier nogmaals Eerw. Vader Generaal en Broeder Libertus voor het ont-haal en de bereidwilligheid waarmee zij ons de gevraagde documen-ten ter hand stelden.

gemeen plan is dat van een driebeukige kerk, met vieringtoren die, vierkant aan de basis, ter hoogte van het dak in een achthoek overgaat met in iedere zijde een klein venster; de torenspits is tamelijk scherp.

De drie vensters van de verhoogde middenbeuk beantwoorden waarschijnlijk aan drie traveeën; van de lagere zijbeuken is de noordelijke onregelmatig gebouwd: de drie vensters staan op ongelijke afstand en behoren waarschijnlijk niet meer tot het romaans gebouw. In de muur zelf ziet men nog het spoor van een vroegere ingangspoort of boog. De dubbele dwarsbeuk voorzien van twee gothische vensters, een dubbel dak, en is zeer bouwvallig. De westbouw is eerder onduidelijk: de ingang met rondboog, geflankeerd door twee kleine ronde vensters, leidt doorheen een laag portaal met dakvenster. Dit is waarschijnlijk een latere herwerking. De westmuur van de middenbeuk is ingenomen door één groot venster. Tussen de St-Pieters- en de St-Hermeskerk is een ietwat hogere zijbeuk, zorgeloos gebouwd, voorzien van deur en venster, vermoedelijk een afzonderlijke kapel.

Het grondpeil is zeer onregelmatig en bij plaatsen duidelijk opgehoogd.

II. — HET ARCHEOLOGISCH ONDERZOEK (1)

Het archeologisch onderzoek van de plaats waar eens de St-Pieterskerk stond leverde zeer belangrijke gegevens op. De architecturale overblijfselen in verband met de kerk zelve — graven, kloosterpand, enz., werden boven reeds behandeld — zijn van uiteenlopende aard; onder de verschillende gebouwen die hier gestaan hebben neemt de romaanse kerk wel de voornaamste plaats in.

A. — DE ROMAANSE ST-PIETERSKERK

a) Algemene bewaringstoestand.

Dit gebouw kon voor het grootste gedeelte volledig opgegraven worden, behalve de noordelijke zijabsis —

1) Alle hoogteaanduidingen werden aangepast aan de gegevens ons verstrekt door het Militair Geographisch Instituut te Brussel. Zij duiden de hoogte boven de zeespiegel aan.

onder een boom — en de noordelijke dwarsbeuk, gedeeltelijk onder de straat gelegen. Verder werden slechts peilingen gedaan naar de noordelijke zijbeuk. Spijtig was het dat het koor niet meer in zijn oorspronkelijke staat werd teruggevonden: reeds in 1947 was dit immers door E. H. A. CAMBIER en door H. BOCKSTAL doorzocht tot op een diepte van 32,30 tot 32,60 m, zodat nog slechts op enkele plaatsen een dunne strook van de archeologische laag behouden bleef; hetzelfde geldt voor de muren van het koor die gedeeltelijk — soms helemaal — vervat zijn in een moderne restauratie (plan IV, profiel A-A').

Tevens moeten we hier ook rekening houden met het feit dat een groot deel van de bovenlaag weggevoerd was, wat vooral een noodlottig gevolg had waar de muren zeer ondiep lagen en dus bijna geheel verdwenen. In dergelijke omstandigheden werd natuurlijk van de bevloering schier niets teruggevonden.

Over het algemeen is de bewaringstoestand van de grondvesten slecht: waar de funderingen niet diep staken, nl. in het zuidelijk deel, werden deze bijna volledig uitgebroken en het muurspoor kon slechts gevolgd worden door het verschil van kleur tussen vulling en omliggende aarde. Over het algemeen steken de noordelijke muren dieper, vermoedelijk omdat het terrein hier naar de Molenbeek afhelt en moerassiger is. Als bouw materiaal is in hoofdzaak de locale bruine ijzersteen gebruikt, naast grote hoeveelheden groene veldsteen en wat blauwe Doornikse steen; vele stenen dragen duidelijke sporen van herbruik, hetzij mortel, hetzij bepleistering. Ook Romeins materiaal, specie en pannen, wordt meermaals aangetroffen.

b) Beschrijving van de bewaarde muurfragmenten.

Het centrale koor bestaat uit een rechthoekige ruimte (290×560) en een halfronde absis (straal ong. 235); deze laatste is een weinig smaller dan het eigenlijke koor en afgesloten door twee muurpijlers die de gewelfboog steunden.

De absismuur (88; br. 113) is tamelijk goed gebouwd en bewaard van $+ 33,45$ tot $+ 32,27$ langs binnen, en $+ 31,68$ langs buiten; dit niveauverschil kan verklaard worden door de toestand van het terrein dat hier, in de onmiddellijke nabijheid van de Molenbeek, zeer onvast is. Deze buitenzijde is tevens versterkt door een veel zwaarder verband en door het feit dat de muur, t. o. v. van de opstand 14 cm uitspringt (op $+ 32,90$); langs binnen is het regelmatig klein metselwerk, met tamelijk veelvuldig gebruik van zachte blauwe steen. Enkel de onderste lagen hebben een leemverband; hoger op liggen de stenen in harde kalkmortel met hier en daar sporen van bepleistering met gelijkwaardige specie; deze was langs binnen tot op een diepte van $+ 32,57$ - $32,45$ roosachtig verbrand en bevatte vele stukjes houtskool; de specie is meestal een ruwe mengeling van gebrande kalk, zand en verbrijzelde kalk- of blauwe steen. Deze muur is de best bewaarde en ook de met de meeste zorg gebouwde; het verschil van dit bouwwerk met dat van de dwarsbeuk bv. is opvallend.

De twee aanzetpijlers naar het koor (83 en 75) zijn met de absis verbonden en van eenzelfde samenstelling; alleen de zuidelijke pijler vertoont twee verschillende mortelsoorten daar de bovenste lagen in een geelachtige

specie vervat zijn. In de noordmuur van het koor (84: br. ong. 125, d. $+ 31,97$) is het materiaal zwaarder, vooral aan de voet en in leemverband gevat; op $+ 32,60-32,50$ ligt weerom, als in de absis, een duidelijke houtskoollaag in de mortel. Meer naar de viering toe is deze muur, evenals heel de zuidmuur, bedekt door de moderne restauratie.

De grondvesten van de vieringstoren zijn zeer onregelmatig en vertonen groot diepteverschil: ZO-hoek $+ 32,30$, ZW: $+ 33,12$, NO: $+ 32,11$, NW: $+ 31,72$ (zie plan IV, profiel A-A'). De vier hoekpijlers zijn onder elkaar verbonden door zwakkere muren die, behalve de noordmuur, zeer onregelmatig bewaard zijn. Zo bleef van de oostelijke dwarsmuur 78 slechts de aanzet langsheen de koormuur bewaard, naast een paar sporen waar de muur opgetrokken was in de vulling van een ouder graf (zie plan II en plan IV, A-A'; diepte $+ 32,33$, $+ 32,42$, $+ 32,44$, $+ 32,30$). De noordelijke aanzet bleef het best bewaard (van $+ 32,49$ tot $+ 32,11$); het onderzoek ervan werd echter bemoeilijkt daar de muur in de moderne restauratie vervat is. Opvallend voor deze noordoostpijler — evenals voor de NW-pijler — is, benevens de diepte ($+ 32,15$ tot $+ 32,65$) het veelvuldig herbruik van ouder materiaal waaronder niet onaanzienlijke brokken roze baksteenmortel, waarin talrijke stukken Romeinse pannen verwerkt zijn, en rood bepleisterde vloerbekleding; ook ijzersteen waaraan donkergele mortel kleeft als in muur 10 wordt herbruikt; deze dwarsmuur is zeer onregelmatig; gezien hij reeds vroeger was opgegraven bleef hij alleen bewaard waar de vulling in een graf rust; deze vulling bestaat uit allereerste bouwafval: blauwe steen, witte kalkmortel, stuk-

jes bepleistering als in de zijabsissen, donkergele zandmortel. Van de ZO-aanzetpijler lagen nog enkele grote ijzerstenen ter plaatse (plan IV, doorsnede A-A').

Tussen de noordelijke vieringspijlers, onder de moderne muur, bleef bij toeval nog een deel metselwerk bestaan in regelmatig verband (86; d. + 32,64-32,55 tot + 33,24; pl. XI, A) gelijkend op muren 39 en 44. In tegenstelling met koor en absis bevatte deze mortel echter geen houtskool; het bouw materiaal, waaronder enkele blauwe stenen, komt met dit van het koor overeen.

Merkelijk dieper stak de NW-hoekpijler (36; tot + 32,10) wiens voet rustte in oudere brandsporen; vier verschillende brandlagen konden hier onderscheiden worden (plan IV, doorsnede D-D'), waarvan de onderste op + 31,68 ligt; deze laatste is volledig van de fundering van de muur gescheiden; brandlaag 3, waarin verbrande klei en kleine fragmenten gecalcineerde beenderen lagen, ligt juist onder de muur. Met de afval van lagen 1 en 2 — verbrande mortel en houtskool — werd de ruimte tussen de stenen aangevuld (vgl. muur 29: plan IV, doorsnede C-C'); het uitzicht van deze laatsten bewees duidelijk dat ze met vuur in aanraking waren geweest. Pijler 36 werd echter niet vóór de brand gebouwd want de verbrande stenen en specie kwamen ook in de kern van de muur voor (vgl. 29); het brandspoor houdt ten andere geen rekening met de breedte noch met de richting van de muren. De samenstelling van 36 lijkt op deze van 78: het is in hoofdzaak herbruikt materiaal, met opvallend veel Romeinse tegelfragmenten in mortel gevat, ijzersteen met bepleistering, blauwe steen en mortelafval (vgl. 70, 72, 29 en 10).

Dwarsmuur 35 die de NW- met de ZW-vieringspijler verbindt, gelijkt op 78; ook hij bleef slechts in de vulling van oudere graven bewaard (d. + 32,60, + 32,44, + 32,62); deze vulling bestaat uit Romeinse pannen en baksteenmortel, witbeschilderde specie en bepleisterde ijzerstenen, alsmede overblijfselen van een harde kalkvloer met bezetting uit fijn baksteengruis (vgl. 29).

De ZW-pijler bleef niet bewaard, waarschijnlijk omdat de voet van de fundering, evenals bij 71, te hoog lag (nl. + 33,45 en + 33,30) en volledig werd uitgebrouwen (d. + 33,14); alleen een spoor kon gevolgd worden, bestaande uit afbraak, asse, stukken baksteen en mortel.

Daar de noordelijke transeptarm gedeeltelijk onder de straat lag, kon enkel de zuidelijke dwarsbeuk volledig opgegraven worden; kwadraat plan: 360 × 375 binnenwerks. De grondvesten bleven goed bewaard doch zijn met weinig zorg opgetrokken; de diepte neemt toe naar het Oosten: W-muur + 33,45 tot 33,43, ZW-hoek: + 32,57, zuidmuur: + 32,82, oostabsis: + 32,17. Vermoedelijk ontsnapte deze fundering aan de afbraak omdat ze onder de vloer der gothische kerk lag en zodoende onzichtbaar.

Het verband met de zuidwestelijke kruispijler is verbroken, het muurspoor is er te ondiep. De aanzet van de zijbeuk echter (56), met de corresponderende steunpijler ligt dieper (resp. + 33,20 en + 33,33), evenals de ZW-hoek + 32,57). Het materiaal is hetzelfde voor heel de dwarsbeuk en de zijabsis en komt overeen met dit van koor, viering (36, 78) en westportaal (46, 21); de stenen — hoofdzakelijk ijzersteen en veldsteen — liggen in

onregelmatige lagen en hellen naar binnen over (pl. XII, A); op te merken valt het veelvuldig gebruik van blauwe steen, meest in ruwe vorm; slechts in de zuidmuur was een rechthoekig gekapte arduinstein ingewerkt (pl. XII, B). Kruispijler 8 en muur 72 hebben een zware fundering uit grote ijzersteenblokken (vgl. 46 en 21) (de hoek bevat een steen van 61×74); de kern is opgevuld met allerlei stenen en herbruikt materiaal als vloermortel, bepleisterde ijzersteen en dergelijke: vgl. zijabsis 2 en muren 21, 46 en 36. De zuidmuur is van dezelfde samenstelling; aan te stippen valt het veelvuldig herbruik van ijzersteen bedekt met een witgekalkte en effen pleisterlaag (pl. XIII, A), vermoedelijk uit de opstanddelen van een ouder gebouw. Boven de fundering waren enkele lagen bewaard in regelmatiger kleiner verband, gelijkend op muren 44, 22 en 86; de zuidmuur van het dwarsschip is smaller dan de andere muren (ong. 62-67) en versterkt door een kleine, 58 cm brede steunbeer (pl. XIII, A en B). Of deze eveneens in de opstand voorkwam is onwaarschijnlijk en evenals 74 (90×80) dient hij slechts ter versterking van de hoeken: vgl. de romaanse dwarsbeuk van de St-Hermeskerk.

De oostmuur van het transept sluit tevens de zijabsis af (pl. XIII, B); hij vormt een homogene blok met deze laatste (d. $+ 32,17$ tot $+ 32,95$; zie plan IV, doorsnede A-A'); de kern van de absis is geheel opgevuld en van dezelfde samenstelling als de andere muren van dwarsbeuk en viering; vgl. 35 en 78, bepleisterde stenen als in 67 of Romeinse pannen zijn zeldzamer. Het parement is min of meer regelmatig en bevat vele blauwe steen; de halve cirkel zelf is verstevigd door een 10 cm uitspringende lijst (vgl. centrale absis), over een lengte

van twee meter (pl. XII, B). Deze zijabsis ligt volledig bedolven onder een dikke laag puin van de romaanse kerk; immers bij de bouw van de gothische zijbeuk werd het romaans dwarsschip afgebroken tot tegen de grond; in deze afbraak vinden we veel brokken witbepleisterde stenen met soms geringe resten van muurschilderingen waarin donkerrood, okergeel en zwart overheersen.

De noordelijke zijabsis werd niet volledig onderzocht. Een proefsleuf liet echter toe diepte en materiaal te bepalen; dit laatste is hetzelfde als dat van de zuiderabsis, terwijl de diepte schommelt tussen $+ 32,30$ en $32,20$ voor de afsluitingsmuur en $+ 32,54-32,45$ voor de absis zelfe.

De zuidelijke dwarsbeuk was de enige plaats waar vroeger niet gegraven werd zodat hier alleen een overzicht kon verkregen worden van de latere opvullingen. In de grondlagen boven het romaans gebouw bevonden zich talrijke jongere bijzettingen (o. a. in muur 67) vooral op een diepte van $+ 33,00-+ 32,80$. De vulling hierboven bestond uit asse, baksteengruis, schaliën, enz. Ook de horizontale lagen van de vroegere bevloering en van de niveleringen van het kaatsspelplein waren zichtbaar op $+ 33,37$, $+ 33,45$ en $+ 33,70$.

Daar de graven geen enkele datering toelieten, blijft de voornaamste chronologische aanduiding — *terminus post quem* — voor het afbreken van de romaanse dwarsbeuk en koor een klein muntstukje uit de jaren 1506-1519, gevonden in de afbraak van absis 2 (1).

1) Dubbele milt van Keizer Karel (minderjarigheid 1506-1519) uit het atelier van Brugge; legende: MO. ARS. A. CHID. AVTRIE. DVX. B. H. ;R. SIT NOMEN DOMINI BENEDIT.

Vgl. DESCHAMPS DE PAS, *Histoire monétaire des Comtes de Flandre*, Rev. B. Num. 1876, blz. 53 en pl. I, 9.

De ondiepe muren van middenschip en zijbeuken zijn voor het merendeel uitgebroken en enkel aan de hand van het grondspoor te volgen. De lengte van de beuk bedraagt 880-900 binnenwerks, tegenover een breedte van 560-565 voor de centrale beuk en 200-210 voor de zijbeuken. De dikte van de muren gaat van 105 tot 115.

Het best bewaard is de noordmuur van de middenbeuk (39; d. \pm 33,08-32,94-32,87); de constructie is homogeen, hoewel de onderste lagen veelal een ophoping zijn van allerhande materiaal, hoofdzakelijk middelmatig grote ijzersteen; het parement, voor zover het bewaard bleef, is regelmatig (vgl. 44, 86 en de bovenste laag van 67).

De zuidmuur, zeer ondiep (van \pm 33,42 in het Westen tot \pm 33,26-33,14 aan de viering) bleef, op een paar brokstukken na, alleen in spoor bewaard; de ijzerstenen van de onderste laag, nog ter plaatse, lagen gwl. dwars in de muur en in leemverband; eigenaardig is de bouw van deze muur in het diepe brandspoor 29, waar men met de fundering, om vaste grond te hebben, tot op \pm 31,76 diepte moest gaan. Deze brandkuil was opgevuld met verschillende lagen grijszwarte houtas; in deze weinig vaste massa werd de muur gebouwd, met een breedte van 140 (zie plan IV, doorsnede C-C') en bestaande hoofdzakelijk uit zware ijzersteen, vooral in de onderste lagen (van \pm 31,76 tot \pm 32,60); ook grote brokken kalkmortel met rode vloerbekleding en blauwe steen worden herbruikt; de ruimte tussen de stenen is gedeeltelijk opgevuld met houtas, houtskool en klevige zwarte modder; deze constructie lijkt best op 36. Boven deze brandlaag werd graf 1 (uit 1144 n.C.) gebouwd (plan IV, doorsnede C-C').

In de muur van de zuidelijke zijbeuk (d. + 33,45, breedte 112) ligt het stenen graf 394: het bestond uit vertikaal naast elkaar geplaatste ijzersteen en blauwe steen; de ruimte voor het hoofd was uitgespaard; het graf was van binnen rood bepleisterd en gelijkt dus op de andere graven, bijzonder graf 418, dat onder de muur van het romaanse westportaal ligt. De beenderen lagen nog ter plaatse, doch het graf was met steen opgevuld.

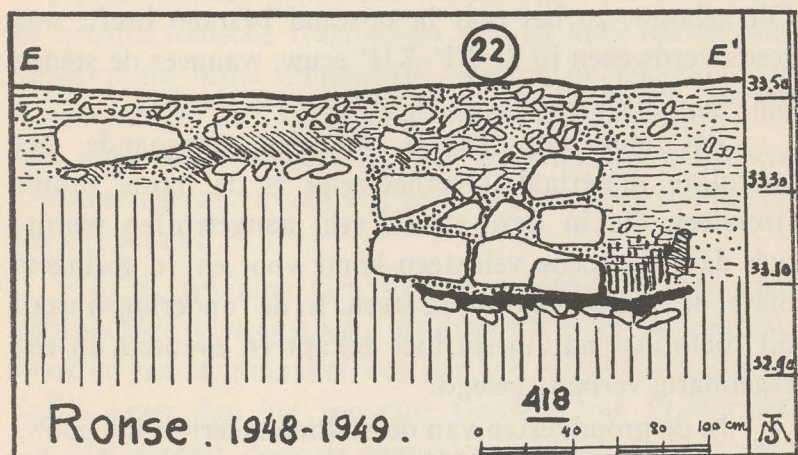
De noorderzijbeuk kon slechts in een paar proefsleuven onderzocht worden. Op deze plaats is zeer veel afbraak van de oude kerk opeengehoopt. Ter hoogte van graf 440 (Salefridus) was muur 92 bewaard van + 32,80 tot ongeveer + 33,50: de voet bestond uit tamelijk zware ijzer- en veldsteen, in leem gevat; daarboven een opgevulde fundering met herbruikt materiaal: rode vloermortel, blauwe steen, bepleisterde ijzersteen, enz.: vgl. 36 en 67; de bovenste lagen van de muur zijn regelmatig, vgl. 86, 39-44. Het verband tussen de zijbeuken, middenschip, dwarsbeuk en westportaal is duidelijk na te gaan.

Het westportaal bestaat uit een zware fundering, een rechthoek vormend van 560 op 355 binnenwerks. De constructie is dezelfde als deze van de zuidelijke dwarsbeuk en absis. Ook hier is een duidelijke voorliefde voor zeer zware hoekstenen waar te nemen. De N- en Z-muren bleven het best bewaard, terwijl O- en W-muur, minder diep, bijna volledig uitgebroken zijn: diepte N-muur: + 32,82, NW-hoek: + 32,34, westmuur: + 33,10, ZW-hoek: + 32,65, zuidmuur: + 33,08, oostmuur: + 33,28. De breedte van de muren is ongeveer 115-120.

De bovenste lagen van de noordmuur (van + 33,10 tot ongeveer + 33,42) hebben een vast en regelmatig

verband (vgl. 86 en 39); evenals bij deze laatste is de kern van de muur met de gewone herbruikte afval opgevuld; vooral de basis, de eigenlijke fundering, bevat veel ijzersteen en blauwe steen, wier vorm massiever wordt naarmate men de NW-hoek nadert. Deze laatste heeft zeer zware ijzerstenen grondvesten (pl. XI, C), met herbruik van blauwe steen, baksteenmortel en Romeinse *tegulae* (vgl. 2, 67, 72, 36). De zuidwesthoek, die eveneens dieper ligt dan de aangrenzende muren, is van gelijk-aardige samenstelling (d. + 33,47 tot + 32,65).

De zuidmuur van het westportaal is gedeeltelijk gebouwd op de bodem van een roodbepoetst graf (418), met vertikaal geplaatste stenen afgezet, vgl. 394. Het verband van deze muur is vast en regelmatig: vgl. 44; boven de muur ligt de gewone afbraakvulling (zie afb. 14). Bij de aanleg van dit graf, dat dus ouder is dan het romaanse westportaal, werd een oudere vloer doorgebroken, waarschijnlijk behorend tot het primitieve

Afb. 14

Doorsnede van graf 418 en muur 22.

kloosterpand op houten kolonnen (zie blz. 364); deze vloer bestaat uit ruwe kalkmortel vermengd met gemalen arduin en baksteen en gegoten over een laag op de leem uitgespreide platte ijzer- en veldstenen.

Uit het onderzoek van de bewaarde muurfragmenten rijst dus een tamelijk klaar beeld op van de romaanse kerk. Het gebruikte en herbruikte materiaal is bijna overal hetzelfde en ook in de bouwmethode is, afgezien van de centrale absis, geen noemenswaardig verschil aan te stippen.

In het romaanse kloosterpand bleven ook enkele muursporen bewaard (n° 94) die in de verlenging liggen van de centrale beuk; hun betrekking echter met de romaanse kerk is niet heel klaar; materiaal en verband van de muur komen min of meer met deze der oostabsis overeen; de breedte ervan bedraagt echter slechts 80 cm en lijkt dus op de zuidmuur van het transept (67); een deel van de muur bestond uit een in platte ijzersteen opgetrokken vout, in de as van de kerk (breedte 305). Dit gebouw, zo het ooit in opstand bestaan heeft, was reeds verdwenen in de XIe-XIIe eeuw, wanneer de stenen graven 221 en 223 in de muur gemetst werden.

Tot slot nog enkele woorden aangaande het gebruikte materiaal. Overheersend is de harde bruine ijzersteen die in deze streek veel aangetroffen wordt; ook de grijsgroene veldsteen komt voor en, in geringere mate, de blauwe Doornikse steen. In de funderingen werd dit materiaal natuurlijk niet gekapt en evenmin in een regelmatig verband gelegd.

In de grondvesten van de St-Pieterskerk is dit bouw-materiaal gewoonlijk reeds tweedehands, wat we kunnen opmaken uit de mortel die aan talrijke stenen kleeft en

die verschilt van deze van de muur waarin ze voorkomen. Ook romeins materiaal wordt herbruikt. De mortel is van zeer uiteenlopende hoedanigheid en samenstelling, hoewel hieruit geen chronologisch onderscheid blijkt: het onderling verschil is enkel te wijten aan plaatselijke factoren. Naast harde, grauwwitte kalkmortel, vinden we zachtere, meer brokkelige zandmortel; opvallend is het voorkomen van steengruis in de mortel, waarschijnlijk door het gebruik van ongezift zand en ruwe kalk. De roze mortel met baksteengruis is steeds als herbruikt materiaal aangewend. De gele zandmortel komt bijna uitsluitend voor in de stenen graven en in de romaanse delen van de St-Hermeskerk.

c) Vergelijkende Studie en Proeve van Reconstitutie (pl. XV).

Het volledig gemis aan elementen van de opstand of architectonische fragmenten van de kerk maakt elke vergelijking bijna onmogelijk. Slechts de tekening van Coussens (pl. 22) en de opgegraven overblijfselen kunnen ons, door vergelijking met gelijktijdige monumenten, een idee geven van wat eens de romaanse St-Pieterskerk is geweest.

Op de tekening zien we een driebeukige kerk, met achthoekige vieringstoren, drie vensters in de centrale beuk en een laag massief westportaal; het gebouw is merkkelijk lager dan het romaans transept van St-Hermes. De plattegrond, door de opgravingen blootgelegd, brengt meer bijzonderheden: niet alleen de hoogte is gering doch ook de afmetingen van het grondplan zijn merkkelijk klei-

ner dan die van de meeste andere, gelijkaardige romaanse kerken: tegenover de 28 m lange en 16,60 m brede St-Pieterskerk staan bv. de 56 m en 27 m van de St-Hermes, collegiale, de 65,50 en 39 m van de St-Pieterskerk te Torhout (1), de 53 en 28 m van de abdijkerk van Eename (2). Het schema van onze kerk past niet helemaal bij hare werkelijke afmetingen (3); we moeten hier echter rekening houden met het feit dat het plan waarschijnlijk niet volledig werd uitgewerkt zoals het was opgevat: het 9 m lange schip staat niet in verhouding tot transept of koor (resp. 16,60 en 12 m); deze laatste kunnen als normaal beschouwd worden; misschien werd een langer schip ontworpen en gedeeltelijk uitgevoerd: het muurfragment 94 in de as van de kerk gelegen kan tot deze laatste behoord hebben; de primitieve lengte zou dan 38,70 geweest zijn; de opbouw ervan werd echter verhinderd door de constructie van een belangrijker gebouw, nl. het romaanse kloosterpand van St-Hermes (zie blz. 363).

De verhouding tussen midden- en zijbeuk (resp. 565 en 200 br.) komt min of meer overeen met deze van

1) G. MEERSSEMAN-Br. FIRMIN, *De Kerk van Torhout in het licht van de jongste opgravingen*, Handelingen van het Centrum voor Archeologische Vorschingen, 1942, blz. 40, met plan.

2) A. J. J. VAN DE WALLE, *Verslag van de navorsingen betreffende de St-Salvatorkerk (Eename)*, Cultureel Jaarboek voor de Provincie Oostvlaanderen, 1947, blz. 270.

Vgl. verder Harelbeke (resp. 45 en 22), Wulveringem (resp. 35 en 22): Br. FIRMIN, *De Romaansche Kerkelijke Bouwkunst in West-Vlaanderen*, 1940, blz. 176 en 271.

3) Br. FIRMIN, o. c., blz. 291. Zij gelijkt echter zeer goed op de kerk van Neerheilissem (afgeb. bij R. LEMAIRE, *Les Origines du Style gothique en Brabant*, I, blz. 174).

oude romaanse kerken in Vlaanderen en Limburg (1), Van de zuilen en pijlers van het middenschip bleef natuurlijk niets bewaard behalve de doorlopende funderingsmuur waarop ze rustten: vgl. Torhout, Eename, e. a. (2).

Ten westen van de kerk liggen de zware funderingen van een *portaal*. Hoe dit zich in opstand vertoonde is niet te bepalen; een voorbouw als te Torhout is niet uitgesloten (3). Hier neemt het echter niet de volledige breedte van de centrale beuk in, zoals het te Ronse en ook bv. te Affligem (4) het geval is. Plaat 22 toont ons een lage, onregelmatige constructie die ogenschijnlijk latere restauraties heeft meegemaakt; gezien de aard van de fundering zelf, gemaakt om zware lasten te dragen, lag het waarschijnlijk in het opzet van de bouwmeester hier een westtoren op te richten, en wel gelijktijdig met het overige van de kerk. Deze krijgt aldus het uitzicht van het XIIe eeuwse gebouw te Torhout; het is als een overgangstype tussen westbouw en westtoren (5). In Vlaanderen komen dergelijke westtorens minder voor (6), tenzij langsheen de kust; in Brabant daarentegen, evenals in Duitsland, is het een gewoon verschijnsel (7).

1) Vgl. Odiliënberg, St-Pieterskerk (afb. 56 bij VERMEULEN, *Geschiedenis der Nederlandsche Bouwkunst*, I), Susteren (ibid. afb. 57), Oldenzaal (ibid. afb. 59), Torhout (MEERSSEMAN, o. c., blz. 40). Eename (VAN DE WALLE, o. c., blz. 276), enz.

2) MEERSSEMAN, o. c., blz. 31; VAN DE WALLE, o. c., blz. 240.

3) MEERSSEMAN, o. c., blz. 45 en 40.

4) C. LEURS, *Les Origines du Style Gothique en Brabant*, II, afb. 72 en blz. 98-99; vgl. andere voorb. bij LEHMANN, *Frühe Deutsche Kirchenbau*, pl. 49-66.

5) Vgl. Brugge, St-Salvator: Br. FIRMIN, o. c., blz. 63.

6) *Ibid.*, blz. 327-328, met vb.; vgl. echter de portuskerk te Eename. VAN DE WALLE, o. c., blz. 298.

7) R. LEMAIRE, o. c., blz. 269 en 294.

Of de *ingang* zich langs het Westen bevond, zoals het in Noord-Frankrijk meestal het geval is (1), dan wel in de zijbeuk, zoals in de Maasstreek (2), is niet nader te bepalen. Op pl. 22 zien we in de muur van de zijbeuk een boogvormige constructie die van een toegang kan voortkomen, doch de muur zelf is deze van de gothische kerk. Het is mogelijk dat de *ingang* zich ook in latere tijden langs het noorden bevond, gezien de toegang in het westen bemoeilijkt wordt door de aanwezigheid van het kloosterpand.

Daar het plan van de westconstructie rechthoekig is (565×355), kan deze afgedekt zijn met een langwerpig dak, doch dat blijft een loutere veronderstelling. Naast deze veronderstelde westtoren hebben we ook met een *vieringstoren* rekening te houden. De schets van Coussens (pl. X, A) en de gravure in Sanderus (pl. X, B) tonen ons een achthoekige kruistoren, rustend op een vierkante onderbouw; in feite is deze laatste een rechthoek van 400×550 cm (3). Dergelijke polygonale torens zijn een eigenaardigheid van de romaanse bouwkunst in Oost- en West-Vlaanderen: vgl. St-Baafs-Vijve, Werken, Westouter, Avelgem, Borsbeke, Torhout (tweede helft XIIe eeuw), e. a. (4). Het principe van de vieringstoren vindt men veelvuldig toegepast in het graafschap Vlaanderen en in geringere mate in Brabant; ook voor Frankrijk, o. a. Normandië zijn voorbeelden

1) C. LEURS, o. c., blz. 211 ; Br. FIRMIN, o. c., blz. 239.

2) R. LEMAIRE, o. c., blz. 293 ; is ook algemeen in Brabant (*ibid.* blz. 270) z. o. Eenname (VAN DE WALLE, o. c., blz. 289).

3) De Torhoutse toren uit de 12^e eeuw meet $11,50 \times 10,80$ m ; andere voorbeelden bij Br. FIRMIN, o. c., blz. 294.

4) Zie de verspreidingskaart *ibid.*, blz. 293 en afb. blz. 308, 190, 114, 165, 212.

aan te stippen. In Oost-België is St-Severin een uitzondering, waarschijnlijk te wijten aan Burgondische invloed (1); in Duitsland is de vieringstoren, als lichttoren, een, in de XIIe eeuw vooral, niet ongewoon verschijnsel (2).

De vergelijking met de vieringstorens van Wulveringem en Torhout is betekenisvol, want zij passen, wat transept en koor aangaat, gedeeltelijk op onze St-Pieterskerk. Zo bij deze laatste de twee torens werkelijk gelijktijdig hebben bestaan, is het mogelijk dat de vieringstoren als lantaren dienst deed, terwijl de westtoren de eigenlijke klokketoren was.

Het plan van de beide *transeptarmen* is het gewone kwadraat, dat bij de meeste oudere romaanse gebouwen voorkomt; hoogte, dakvorm en bedekking van de dwarsbeuk zijn waarschijnlijk dezelfde als deze van het middenschip.

Kenmerkend zijn de *halfcirkelvormige absidiolen* op de armen van het transept, en wier diameter (3 m) iets meer dan de helft bedraagt van deze van de hoofdabsis; hun as ligt niet in de verlenging van de buitenmuur van de zijbeuk (3), doch ligt meer binnenwaarts; we vergelijken ze best met deze van Harelbeke, Wulveringem (4),

1) Midden 12e eeuw ; de zijabsiden op het transept herinneren aan Ronse; St-Severin was een Cluniacenzers priorij, gesticht in 1107: S. BRIGODE, *Les Eglises romanes de Belgique*, 1942, pl. XIV ; A. DEGAND, *L'église romane St. Pierre et Paul de St. Severin en Condroz*, Bull. Inst. Arch. Liég. 66 (1946/48), 47-159.

2) R. REY, *L'art roman et ses origines*, Toulouse, 1945, blz. 305.

3) Vooral in de normandisch-romaanse bouwkunst (R. REY, o. c., blz. 163, met afb. van Bernay, Jumièges) en in deze van centraal Frankrijk (*ibid.* blz. 324; Clermont-Ferrand).

4) Br. FIRMIN, o. c., blz. 176 en 271.

Kumtich, Neerheylissem, Orp-le-Grand (1). Evenals de centrale absis waren ze afgedekt met een ovengewelf. Dergelijke halfronde kapellen zijn in deze streek eerder zeldzaam; de beste voorbeelden in Westvlaanderen zijn Torhout, Harelbeke en waarschijnlijk ook Wulveringem (2). Zij komen talrijker voor in de oostelijke provinciën van de Nederlanden en in Duitsland, bv. Celles, St-Severin (Condroz), en de reeds hogervermelde Kumtich, Orp-le-Grand, Neerheylissem, e. a. In Duitsland klimmen de oudste voorbeelden op tot de karolingische periode (3); wanneer zij hier blijven voortbestaan en in andere streken heropleven, is dit wellicht te wijten aan de Cluniacenser hervorming (4): want komt het schema veelvuldig voor in de noordgermaanse landen, dan is het merkwaardigerwijze ook aan de Burgondische bouwkunst niet vreemd, waar het zeker met Cluny in verband staat (5); ook de Normandische school toont een voorliefde voor dit schema (6).

Het *hoofdkoor* bestaat uit een rechthoekige ruimte

1) R. LEMAIRE, o. c., blz. 157, 174, 187 met afb. meest uit de 12^e eeuw. Zie verder St-Truiden, (St-Pieters, tweede helft 12^e eeuw), St-Severin (midden 12^e eeuw), Celles (12^e eeuw): S. BRIGODE, o. c., afb. XII, XV, IV.

2) MEERSSEMAN, o. c., blz. 59; Br. FIRMIN, l. c.

3) Talrijke voorb. in R. SCHULZE, *Basilika (Römisch-German, Forschungen, II)*, 1928, pl. 12.

4) VERMEULEN, o. c., blz. 187-189; R. LEMAIRE, o. c., blz. 293; J. EVANS, *The Romanesque Architecture of the Order of Cluny*, Cambridge, 1938. De traditie vermeldt te Ronse het bestaan van benedictijner monniken, doch in een oudere periode: rond 940 wordt Gerardus, abt van St-Ghislain, belast met de hervorming van 18 benedictijner abdijen, waaronder Ronse: O. DELGHUST, *Renaix à travers les Ages*, I, blz. 45.

5) VERMEULEN, o. c., blz. 187, n. 3 met vb. en blz. 188-189.

6) Vb. bij DE LASTEYRIE, *L'architecture religieuse en France*, blz. 291 v. v. en 487 v. v.

(560 × 290), afgesloten door een halfronde absis (binnendiameter 485). Dergelijke ronde koorafsluitingen komen veelvuldig voor, alhoewel in West- en Oostvlaanderen het rechte koor de bovenhand houdt (1). Het Ronsische schema met de halfronde absiden en het vooruit-springend centraal koor lijkt best op dat van Utrecht (H. Maria) (2), Oldenzaal (3), Gernrode (X^e eeuw), Heiligenberg en Goslar (XIe eeuw) (4), Rosheim (5), Kuntich (XIIe eeuw) (6) en Kornelimünster (IXe eeuw) (7); het verband met dit laatste is waarschijnlijk niet toevallig: de Ronsische geschiedenis wijst herhaaldelijk op betrekkingen tussen de kerk van Ronse en de abdij van Inde, waar de relikwieën van St-Hermes een tijdlang bewaard bleven (zie boven blz. 338) (8).

Tussen de aanzetpijlers van de absis bevond zich de fundering van het altaar. Als eenvoudige parochiekerk heeft de St-Pieterskerk nooit een krocht gehad. Van de binnenversiering van dit romaans gebouw weten we nagenoeg niets; de schaarse fragmenten van witgekalkte muurbespleistering (vgl. de krocht van Meesen) (9) en

1) Br. FIRMIN, o. c., blz. 287, 329, met vb; C. LEURS, *Geschiedenis van de Vlaamsche kunst*, blz. 73; vgl. echter de portuskerk van Eename.

2) TER KUILE, *De Architectuur in Duizend jaar Bouwen in Nederland*, I, 1948, afb. 18, blz. 157.

3) VERMEULEN, o. c., afb. 59.

4) FRANKL, *Romanische Baukunst*, blz. 52, 78, 85; vgl. ook blz. 95 (Hirsau), blz. 103 (Bernay); goede afb. bij H. JANTZEN, *Ottonische Kunst*, 1947, blz. 18 en pl. I en II.

5) DE LASTEYRIE, o. c., blz. 521.

6) R. LEMAIRE, o. c., blz. 157.

7) R. SCHULZE, o. c., pl. XII; VERMEULEN, o. c., afb. 61.

8) Ook de kerk van Kuntich was vanaf de 12^e eeuw een bezitting van de abdij van Inde.

9) Br. FIRMIN, o. c., blz. 283.

van beschildering kunnen er op wijzen dat de kerk, of althans de drie absiden, met frescotekening versierd waren.

d) Datering en Betekenis voor de Romaanse bouwkunst in Vlaanderen.

Gezien de schaarse overblijfselen is de datering van dergelijk gebouw niet gemakkelijk. Toch laten sommige elementen ons toe een relatieve chronologie op te stellen: de bijzettingen in houten kisten uit de IXe en X^e eeuw liggen onder de muren van de St-Pieterskerk, terwijl de stenen graven uit de XIe en begin XIIe eeuw er tegenaan gebouwd zijn, meer bepaald in het portaal. Bij de twee stenen graven 194 en 418 die in en onder de romaanse muren liggen, zijn de stenen van de wand op hun smalle kant gezet; het type wijkt dus af van de overige graven waar de zijmuren in horizontaal verband zijn gemetst. Het in de St-Pieterskerk zeer talrijk herbruikte materiaal, in casu ijzersteen met witte wandbepleistering, en dat nog sporadisch voorkomt in de funderingen van het romaans gedeelte van de krocht van St-Hermes, wijst er op dat beide kerken niet erg verschillen in ouderdom. De St-Hermeskerk werd gewijd door de bisschop van Kamerijk, Burchard, in 1129 (1). Daar de romaanse St-Hermeskerk bijna geheel in ijzersteen en gele zandmortel is opgetrokken, evenals de stenen graven uit de XIIe eeuw, is het mogelijk dat de St-Pieterskerk iets

1) O. DELCHUST, o. c., blz. 49; J. RUTTIENS-E. SERRURE, *L'église collégiale de St. Hermes*, in Bull. Comm. Ar. 17 (1879), blz. 365- en 18 (1879), blz. 173.

ouder was. De boven aangehaalde parallellen wijzen ten andere alle naar dezelfde periode : einde XIe, begin XIIe eeuw.

Alles bij elkaar genomen hebben we hier voor ons een interessant voorbeeld van Romaanse bouwkunst in Zuid-Vlaanderen; de achthoekige vieringstoren past voortreffelijk in de architectuur van deze streek, ook wel de romaanse Scheldegroep genoemd (1). Evenals deze laatste ondergaat zij ook de invloed uit Noord-Frankrijk en meer nog uit het Rijngebied (2). Aanleuning bij dit laatste zijn niet te verwonderen wanneer we de nauwe betrekkingen tussen Ronse en Kornelimunster in acht nemen.

B. — DE GOTHISCHE KERK

Ingevolge de groei van de bevolking wordt deze romaanse kerk weldra te klein. Men beslist dan ook ze te vergroten, eenvoudig door de dwarsbeuken uit te breiden en het koor te verlengen. Een uitbreiding naar het Oosten was immers de enige uitweg, daar in het Westen het terrein reeds was ingenomen door het kloosterpand (zie plan III). Deze toevoegsels zijn met meer zorg gebouwd: de muren hebben een min of meer regelmatig verband, vervat in harde kalkmortel. De breedte van de zuidmuur bedraagt 105-110 cm en de voet ligt op + 32,20 (zie plan IV, doorsnede A-A'). Naast ijzersteen komt ook witte zandsteen voor. Opvallend in het plan is de dubbele zijbeuk, duidelijk zichtbaar op de tekening

1) S. BRIGODE, o. c., blz. 20-27.

2) Beide scholen hebben ten andere vele trekken gemeen.

pl. 22 (1). Dank zij deze uitbreiding wordt de oppervlakte van de kerk merkkelijk vergroot; de oostelijke afsluitingsmuur ligt ter hoogte van de romaanse absis. Het gothisch koor, dat onder de straat ligt, konden we niet onderzoeken doch, voortgaande op het primitieve kadasterplan (afb. 2), mag men aannemen dat de afsluiting polyonaal was; van steunberen was nergens een spoor terug te vinden. De centrale steunpijler voor het dubbele dak van de zijbeuken ligt ter hoogte der zijabsiden. Het schip en de toren van de romaanse kerk bleven waarschijnlijk bewaard niettegenstaande hun zeer bouwvallige toestand.

Deze ombouw geschiedde waarschijnlijk in dezelfde periode toen ook de St-Hermes' collegiale vergroot werd en een nieuw gothisch koor kreeg (1511) (2).

C. — LATERE TOEVOEGINGEN EN HERSTELLINGEN

De St-Pieterskerk is steeds een bouwvallige constructie geweest, daar ze ten laste viel van de parochianen en het kapittel uitsluitend instond voor het behoud van het koor. Nu eens buiten gebruik, dan weer heropgekalecterd, is het niet te verwonderen dat de kerk ten slotte een onregelmatig uitzicht krijgt.

Na de brand van 1559, wordt in 1560 hout aangekocht om het schip te herstellen (3); vermoedelijk kreeg de spits van de toren terzelfdertijd zijn later uitzicht

1) Vgl. de kerk van Borsbeke, waar dezelfde zijbeuken in de 16^e eeuw gebouwd werden (pl. XIV, A).

2) *Arch. Capit.*: z: O. DELGHUST, o. c., blz. 82 en 158.

3) *Stadsarchief Ronse*, n^r 104: Kontrakt rakende de levering van hout: « om te temmeren den buyck van Sinte Pieters kercke », 16 Juli 1560.

(pl. X, A). In de loop van het laatste kwartaal van de XVIe eeuw is de kerk meestal buiten gebruik. In 1590 en 1622 tracht men ze wat te restaureren, doch het verval is niet te stuiten. Op de gravure van Sanderus (pl. X, B) uit het begin van de XVIIe eeuw, en die, wat de St-Martinus- en St-Hermeskerk betreft, betrouwbaar is en dus denkkelijk ook voor St-Pieters, zien we voor deze laatste een spits torendak, volledig gerestaureerd. Eerst in 1714 wordt het besluit genomen de kerk volledig herop te knappen; waarschijnlijk dateren uit deze jaren de sacristie en de verbreding van de zijbeuken. Van deze jongere toestand geeft het primitief kadaster een tamelijk getrouw beeld (afb. 2). In de muur van de noorderzijbeuk zien we op pl. X, A een dichtgemetselde boog, die waarschijnlijk eens een toegang is geweest.

In 1822 wordt de kerk voorgoed verlaten. Zij doet dan dienst als lokaal voor de parochiale zondagschool, als vismarkt (1826), als vleeshalle (1828). In 1830 krijgt E. H. Glorieux de toelating om de vakschool er in onder te brengen. In 1843 wordt het gebouw, dat zeer vervallen was — de westtoren was reeds tot portaal gereduceerd — gesloopt (1). De laatste bevloering in blauwe arduinstein werd gedeeltelijk herbruikt in de gebouwen van de vakschool der broeders van O.-L.-Vrouw van Lourdes te Ronse.

VII. — ANDERE GEBOUWSPOREN

Tussen de zuiderzijbeuk van de St-Pieterskerk en het noordelijk transept van St-Hermes stelden we twee muurfragmenten vast van tamelijk hoge ouderdom daar

1) O. DELGHUST, o. c., I, blz. 87, 138, 158, 160; II, 153, 154.

de muur van St-Pieters er tegen aanleunde en zij tevens door de romaanse muren van St-Hermes doorgesneden waren. Kenschetsend voor beide muren (br. 80 cm) is de donkeigele zandmortel (1) en de tekening van het verband: in muur 10 lag de onderste laag stenen horizontaal terwijl in de twee volgende lagen de stenen schuin op hun kant gesteld waren (2); in muur 13 waren de stenen van de onderste laag schuin geplaatst. De betekenis van deze muren is niet klaar; of ze tot een ouder vroeg-romaans complex behoren, waarvan vermoedelijk ook de rij houten pijlers (plan II, a 1-6) deel uitmaakte, blijft een loutere veronderstelling.

Over de verschillende brandsporen in en onder de St-Pieterskerk werd in de loop van de beschrijving der muren gehandeld.

Ook binnen het kloosterpand lagen verschillende funderingen waarvan we de betekenis niet konden achterhalen. Vooreerst drie rechthoekige pijlers (plan II, e) die, alhoewel verschillend van afmetingen, toch nauwkeurig in lijn stonden. Ze waren gebouwd in ijzersteen en kalkmortel en langs de zijkanen met een laag van dezelfde mortel glad gestreken. In pijler 2 waren twee fragmenten verwerkt van een ronde zuil in blauwe Doornikse steen (diam. 25 cm), die langs één kant was afgeplat. Onder pijlers 1 en 2 lagen skeletten van de onderste laag. Pijler 1 stond vlak naast de rechthoekige oven n° 1. Aangezien op die plaats reeds vroeger peilingen waren gedaan, was het verband tussen die pijler en de oven niet meer duidelijk. Waarschijnlijk is hij ouder dan de oven (XVe eeuw).

1) In de funderingen van de romaanse St-Pieterskerk komt hij als herbruikt materiaal voor.

2) Vgl. Eename, VAN DE WALLE, o. c., blz. 273.

Vervolgens dienen twee kleine muurfragmenten vermeld (plan II, f en g), bestaande uit een paar lagen ijzersteen. Ze hadden met elkaar geen enkel verband.

Op 1,50 m onder het niveau vonden we een vormeloze laag stenen (plan II, h) met daartussen wat roze mortel en een paar stukken Romeinse tegels, alles in los verband. Dit materiaal gelijkt goed op de onderste vulling van de zuidelijke zijabsis der St-Pieterskerk.

In het centraal gedeelte van het kloosterpand tekende zich tot op een diepte van 70 cm tot 1 m een strook af (plan II, i), waarin veel afval lag van kalkmortel en ijzersteen. Op een bepaalde plaats waren laat-gothische architecturale fragmenten als vulling gebruikt. In deze strook waren verschillende graven aangelegd, soms twee boven elkaar. Wij hebben hier waarschijnlijk te doen met een uitgekomen muur.

VIII. — DE LOSSE VONDSTEN

Allerhande voorwerpen die in los verband werden aangetroffen dienen volledigheidshalve nog vermeld.

Vooreerst talrijke ceramiekscherven, waarvan enkele geglazuurd, die niet nauwkeurig kunnen gedateerd worden, doch schier allen laat-middeleeuws of modern zijn. Belangrijker zijn drie Romeinse fragmenten in *terra-sigillata*: een bodemstuk van een wrijfschaal Drag. 43 of 45 (einde 2^e tot eerste helft 3^e eeuw), een randstuk van een Drag. 35 (midden 1^e eeuw) of 36 (2^e eeuw en een bodemstuk, vermoedelijk eveneens van een Drag. 35 of 36 (1).

1) De *terra-sigillata*-scherven werden geïdentificeerd door dhr. F. VAES, vrij-medewerker aan de Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis te Brussel.

Vervolgens zijn er zes munten (1):

1. *Dubbele mijt van Philips de Goede* (1419-1467), in billioen.

Obv. Leg.: (+ PH'S. D.B. COM. FLAND'). In het veld: FL. - R/. Kruis; in rechter bovenkwartier een lelie; in linker onderkwartier een leeuw. Leg.: +M(ONET)A. FLANDRIE.

Tamelijk goed bewaard; randschrift gedeeltelijk leesbaar.

(L. Deschamps de Pas, *Histoire monétaire des comtes de Flandre*; in *Revue Numismatique*, t. XI, Paris, 1866, pl. IX, n° 12.)

2. *Mijt van Philips de Goede*, in brons.

Obv. Leg.: (+ PHS. D. B. COM. FLAD.). In het veld: FL. - R/. Kruis. Leg.: (MO - NETA - AFL - AND).

Slechte staat; randschrift onleesbaar.

(L. Deschamps de Pas, o. c., pl. VIII, n° II.)

3. *Halve vierlander van Philips de Goede*, in billioen.

Obv. Leg.: PHS: DUX : BURG : (COM : HANO) NIE. In het veld: schild met zeven kwartieren. R/. Leg.: + MONE (TA : VAL / ENCE / NEN)SIS. Groot kruis met monogram H in centrum.

Randschrift gedeeltelijk leesbaar; veld onduidelijk.

(R. Chalon, *Recherches sur les Monnaies des Comtes de Hainaut*; 1848, blz. 117, n° 165 en pl. XXII.)

4. *Dubbele mijt van Keizer Karel* (minderjarigheid 1506-1519), in billioen.

Obv. Veld in vier kwartieren; klein schild met leeuw in centrum; lelies in rechterbovenkwartier; leeuw in rechteronderkwartier. Leg.: MO. ARS. A. CHID.

1) Ze werden onderzocht op het Penningcabinet te Brussel.

AUTRIE. DUX. B. H. - R/. Dubbelarmig kruis. Leg.: SIT NOMEN DOMINI BENEDIT.

Tamelijk goede staat; leesbare legende. Geslagen in het atelier te Brugge. Voor de vindplaats, zie boven. (L. Deschamps de Pas, o. c.; *Revue belge de Numismatique*, Bruxelles, 1876, blz. 53 en pl. I, 9.)

5. *Gedenkpenning* naar een munt van Californië (1849), in verzilverd brons.

Obv.: Hoofd met diadeem naar links; omtrek in punten. R/: Arend met schild op eikentak; daarboven zeven sterren; er onder drie punten.

(A. M. Smith, *Encyclopedia of gold and silver coins of the World*. Philadelphia, 1886, pl. 29.)

6. *Bronzen munt van Napoleon III.*

Obv.: Hoofd naar links. Leg.: NAPOLEON III EMPEREUR 1854. R/: Arend waaronder letter A. Leg.: EMPIRE FRANCAIS. CINQ CENTIMES.

Een tiental slagtanden van everzwijnen werden eveneens aangetroffen. Sommige waren opzettelijk in de graven gelegd. Welke betekenis hieraan moet gehecht worden is niet duidelijk.

Onder de kin van skelet 194 lag een veelhoekige kraal in rotskristal (2,2 cm l. \times 1,5 cm br.). Zij was doorboord en werd vermoedelijk als versiering om de hals gedragen.

Ter hoogte van het linkersleutelbeen van skelet 390 troffen we een benen dopje aan (diam. 4 cm; h. 2 cm). Het heeft vier gaatjes aan de rand en is langs de buitenkant kunstig versierd met gestyleerde vegetale motieven. De overledene was een geestelijke, want aan een schouderblad kleefde nog borduursel van een kazuifel.

Een fluitpijpje (h. 5,7 cm; diam. buik: 3,7 cm) in wit-gele ceramiek lag even onder de oppervlakte. In de korte steel (l. 3,3 cm; br. 1,5 cm) was een gaatje waarin geblazen werd terwijl het potje met water was gevuld. Het is niets anders dan een kinderspeeltuig.

Een bronzen EX-VOTO plaatje, dat een Lieve Vrouw met Kindje Jezus voorstelt, werd aangetroffen in de bovenste grondlaag. Rond het beeldje is een festoenkrans van eikenloof aangebracht, terwijl de zijkanten van het plaatje oorspronkelijk door twee gedraaide zuilen waren begrensd. (De bovenkant en een der zijkanten van het plaatje zijn afgebroken. Het moet ca 7 cm hoog op 6 cm breed zijn geweest.)

Tenslotte zijn er nog verschillende fragmenten van een grafplaat in blauwe Doornikse steen (pl. XIV, B). In ongeschonden toestand moet ze zowat 80 cm lang bij 45 cm breed geweest zijn. In de linkerbovenhoek staat een doodskop afgebeeld, terwijl de tekst in gothische letters is aangebracht. Daarvan zijn alleen volgende elementen bewaard:

RODERII HIC A VERMIB.....
.....O.....EXTOL.....

IX. — BESLUIT

De opgravingen op het Kaatsspelplein hebben ongetwijfeld nieuwe inlichtingsbronnen opgeleverd voor de ontwikkeling van de romaanse bouwkunst in het algemeen en voor de geschiedenis van de stad Ronse in het bijzonder.

De oudste overblijfselen op het terrein aangetroffen zijn enkele bewerkte silexen en een benen priem. Ze lagen echter niet meer in hun geologisch verband, zodat de oorspronkelijke vindplaats en de juiste chronologie niet te bepalen zijn.

Drie scherven van *terra-sigillata*-vazen en verschillende fragmenten van Romeinse tegels staan in verband met een constructie uit de Romeinse periode. Dit gebouw moet zeer waarschijnlijk in de onmiddellijke omgeving worden gezocht. Al is het *a priori* niet uitgesloten dat bruikbaar Romeins materiaal uit de omgeving werd gehaald, dan is dit toch niet te aanvaarden voor de *terra-sigillata*. De tegelfragmenten waren vooral aangewend in de onderbouw der zijabsides van de St-Pieterskerk, terwijl men ze ook verwerkt vindt in de krypte van St-Hermes.

Het is eerst met de onderste laag graven, uit de IXe en X^e eeuw, dat de geschiedkundige betekenis van de archeologische overblijfselen duidelijker wordt. We hebben hier te doen met het stoffelijk overschot van mensen die leefden in de tijd toen de relikwieën van St-Hermes voor de eerste of voor de tweede maal uit het Rijnland naar Ronse werden overgebracht. Ze waren begraven in de schaduw van een preromaanse kerk, die zeer waarschijnlijk op de plaats van de huidige krypte van St-Hermes moet gezocht worden.

Omstreeks het jaar 1100 verrees dan de romaanse St-Pieterskerk met drie absides, waarvan we de funderingen terugvonden. Ze bevond zich ten N. van de collegiale van St-Hermes, zodat er van op dit ogenblik twee kerken stonden, vlak naast mekaar. In de romaanse

St-Pieterskerk en ook daarbuiten troffen we verschillende stenen graven aan, waarvan enkele fragmenten van Romeinse tegels bevatten, waarin de naam van de overledene was gegrift.

Ten W. van de St-Pieterskerk stond het kloosterpand, dat langs één kant aanleunde bij St-Hermes. Ten minste drie bouwperiodes waren er te onderscheiden: een romaanse, een gothische en een zestiende eeuwse. In de omgang van het pand vonden we de substructies van drie ovens, van een tot nog toe ongekend type, die waarschijnlijk gediend hebben voor het bakken van tegels. Ze dateren uit de XVe eeuw. Een groot aantal graven waren binnen de muren van het pand aangelegd; vooral in het zuid-oostelijk gedeelte waren talrijke skeletten opeengestapeld. De geraamten van de bovenste laag zijn er hoofdzakelijk tussen de XVe en de XVIIe eeuw in de grond gekomen. Eveneens binnen het pand lagen een houten waterput alsook de funderingen van twee constructies, die gediend hadden voor het gieten van klokken. Dit gebeurtenis had plaats in het jaar 1711. Zoals het sedert de middeleeuwen overal het gebruik was, hadden de klokkengieters hun tijdelijke werkplaats vlak bij de toren opgericht. Ook onder de romaanse St-Pieterskerk werden substructies aangetroffen van een klokkenoven, die derhalve tot in de XIe eeuw kan opklimmen.

Na 1510 werd de romaanse St-Pieterskerk uitgebreid in gothische stijl; in 1843 werd ze gesloopt.

Dit zijn, in enkele woorden samengevat, de resultaten van het archeologisch onderzoek op het Kaatsspelplein. In deze publicatie beogen we niets anders dan het bronnenmateriaal op wetenschappelijke wijze te laten kennen. We zijn er van overtuigd dat de nieuwe gege-

vens, welke het bodemonderzoek opleverde, dienstig kunnen zijn voor diegenen die belang stellen in de ontwikkeling van de kerkelijke bouwkunst of in de geschiedenis van de stad Ronse.

Les Fouilles Archéologiques

à Saint-Hermès à Ronse

H. ROOSENS et J. MERTENS

PRÉFACE

Les Fouilles Archéologiques près de Saint-Hermès à Renaix

par

H. ROOSENS et J. MERTENS

R E S U M E.

Les fouilles ont été exécutées, en 1948 et 1949, sur la Place du Jeu de Paume, au nord de l'ancienne collégiale Saint-Hermès (fig. 1 et 3), près de l'endroit où saint Amand aurait fondé une abbaye.

Pendant plusieurs siècles, le site a servi de cimetière ; plus de 450 tombes y furent repérées, superposées en deux ou en trois couches. Les plus anciennes inhumations datent de l'époque carolingienne (Plan I, 3 et PL. I, B), tandis que les plus récentes se situent au début du XVIIIe siècle. Toute une série de tombes (Plan I, 1 et 2) étaient maçonnées (Pl. II) ; parmi ces dernières, il y a lieu d'en signaler une dizaine, qui contenaient des inscriptions funéraires gravées sur des fragments de tuiles romaines (PL. III - VII). La tête du défunt reposait sur la tuile. Pareilles inscriptions sont très rares ; jusqu'ici on n'en connaît pas plus d'une vingtaine, dont les dix de Renaix. L'une d'elles (PL. III, A) est datée de 1144 ; les autres n'indiquent que le jour et le mois du décès. La comparaison avec d'autres documents

bien datés nous porte à croire que ces inscriptions remontent toutes aux XIe et XIIe siècles. Dans une tombe plus récente (XIVe-XVe siècle), se trouvait un petit vase (fig. 6) percé de plusieurs trous. Trois autres vases perforés, qui proviennent certainement de tombes bouleversées, ont également été recueillis (fig. 7). Ces vases étaient placés dans la tombe, au moment des funérailles ; on y déposait des charbons de bois incandescents et de l'encens. Certains détails dans la position des squelettes constituent un indice chronologique. Dans les tombes les plus anciennes, les morts avaient les bras le long du corps ; cette coutume a changé au courant du XIIIe siècle, puisque les squelettes plus récents avaient les mains ramenées sur le bassin ou sur la poitrine.

Dans la partie occidentale du terrain, se trouvait le cloître, dont les vestiges furent facilement repérés (Plan II), mais ne livrèrent presque pas d'éléments de reconstitution. On pouvait y distinguer trois périodes : romane (Plan II, b, b', b''), gothique (Plan II, c, c') et du XVIe siècle (Plan II, d). Il faut mentionner également une rangée de trous de pieux, dont le fond était garni de pierres (Plan II, a et PL. XI, B). Ces éléments doivent être mis en rapport avec une galerie dont on n'a pas trouvé d'autres traces, mais qui est antérieure à l'église romane Saint-Pierre.

Au XVe siècle, trois fours à céramique furent construits à l'emplacement du cloître (Plan I, O, 1-3). Ils étaient de plan rectangulaire (fig. 8) ; le plus grand mesurait 4,50 m x 3,50 m (PL. VIII). Le niveau inférieur du four ou le foyer, est divisé en deux compartiments. Ceux-ci sont couverts d'une série de petits arcs indépendants sur lesquels on plaçait les matériaux à cuire.

Un puits à cuvelage de bois se trouvait aussi dans le cloître (Plan II, P et fig. 12), de même que les restes de deux moules à cloches (Plan I, K, 1 et 2). La base de l'un d'eux, bien conservée (PL. IX, A et fig. 11), permettait de reconnaître que la cloche

devait avoir un diamètre inférieur d'un mètre. Des documents d'archives permettraient de dater ces moules de 1711. Les traces d'un four, destiné à la fusion des cloches, ont été relevées sous l'ancienne église Saint-Pierre, et dateraient d'avant 1144 (Plan I, K, 3 et PL. IX, B).

La partie la plus importante de la fouille fut la mise au jour des fondations romanes de l'église Saint-Pierre. Celle-ci fut fortement modifiée à l'époque gothique, puis complètement démolie en 1843. Son dernier aspect est représenté sur un dessin d'un nommé Coussens (PL. X, A) ; on y voit un bâtiment très délabré : église à trois nefs avec tour octogonale sur la croisée, portail peu élevé et transept assez développé. Tout ce que nous savons de l'église romane ressort uniquement de l'examen des substructions (Plan II, partie orientale et Plan IV). Le vaisseau et les bas-côtés avaient approximativement les mêmes dimensions que celles de l'église gothique. A l'emplacement du portail on trouva de grands blocs de fondations destinés à supporter une construction élevée (PL. XI, C) : c'était la tour occidentale, qui a certaines affinités avec le « westbau », disposition courante dans l'est de la Belgique et en Rhénanie. Nous pouvons supposer que la tour de croisée, qui figure sur le dessin de Coussens, est un reste de l'église romane. Pareilles tours sont fréquentes en Flandre au XIIe siècle. Il est probable que la tour de croisée faisait fonction de lanterne et que la tour occidentale était le véritable clocher. Les deux bras du transept étaient de plan carré, comme dans la plupart des églises romanes ; leur hauteur était vraisemblablement la même que celle de la nef et du chœur. Ce qui est particulier à cette église, ce sont les absidioles sur les bras du transept (PL. XII, B), ainsi que l'abside centrale qui clôture le chœur.

Cette église (PL. XV, reconstitution), construite vers 1100, est la meilleure illustration de l'histoire locale du Moyen-Age. Les

absides et la tour occidentale témoignent de l'influence rhénane, tandis que la tour de croisée est une caractéristique de l'architecture romane dans l'ancien comté de Flandre. Rien d'étonnant, puisque Renaix entretenait de bons rapports avec la Rhénanie et en particulier avec l'abbaye d'Inde (Cornelimünster) près d'Aix-la-Chapelle. C'est de là-bas que les reliques de saint Hermès furent transférées ; l'abbaye elle-même possédait des biens à Renaix.

A — Noordkant van St- Hermes
Romaans gedeelte

B — Graf 350. Houten kist met skelet
(IXe — Xe eeuw)

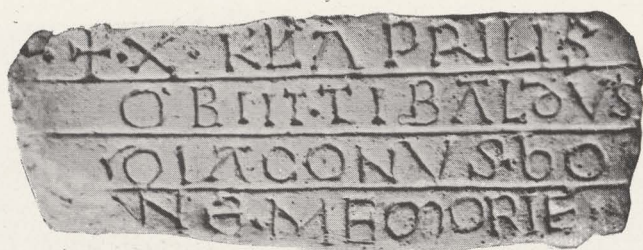
Graf 5 (XIe — XIIe eeuw)

A — Grafinschrift van Almolricus

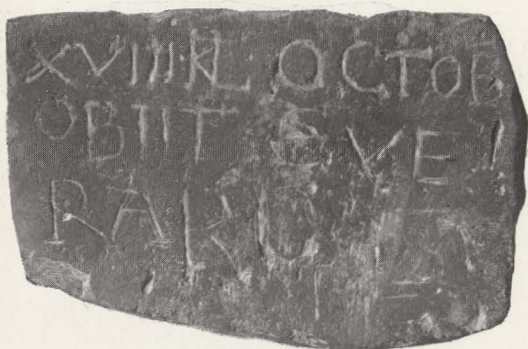
B — Grafinschrift van Arnulphus

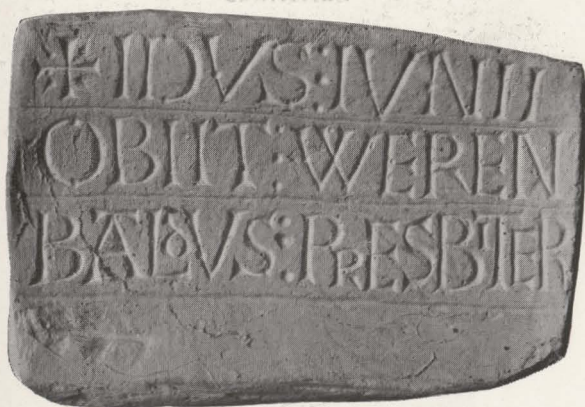
A — Grafinschrift van Tibaldus

B — Grafinschrift van Erenbertus

A — Grafinschrift van Everardus

B — Grafinschrift van Werenbaldus

A — Grafinschrift van
Salefridus

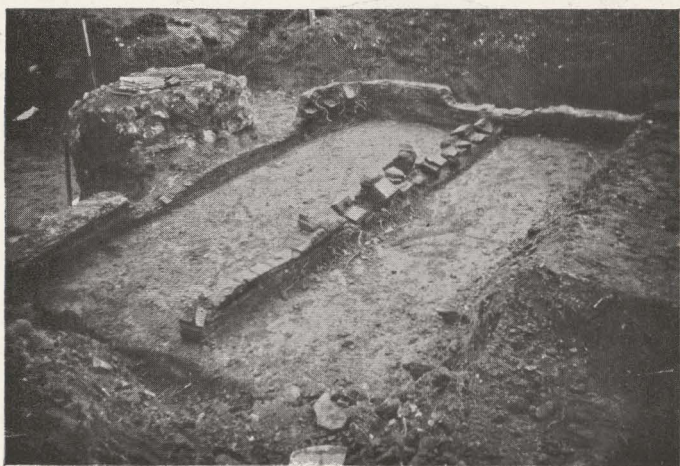
B — Grafinschrift van
Balduinus

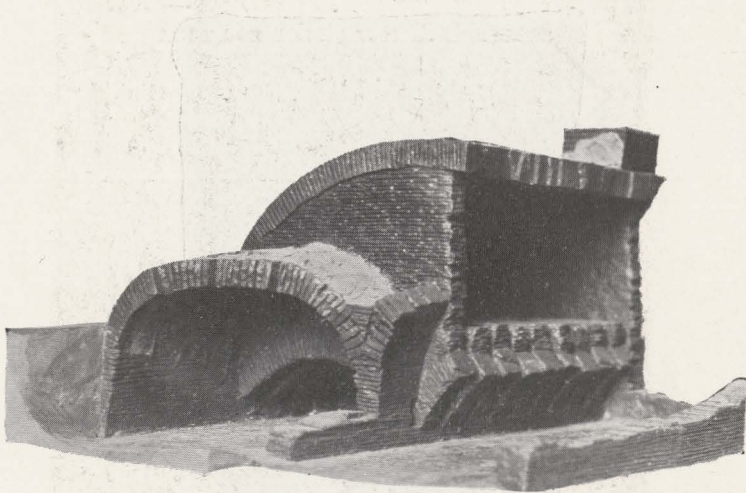
A — Grafinschrift van Eldebaldus

B — Grafinschrift van
Tasmarus

A — Ceramiekoven nr 1.
Overeind gebleven onderbouw

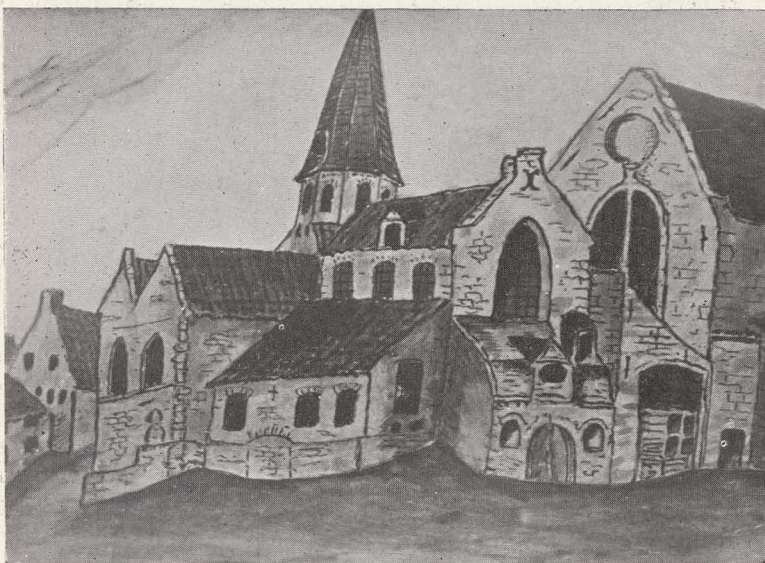
Model van ceramiekoven nr 1.
(Uitgevoerd door P. Schittekat)

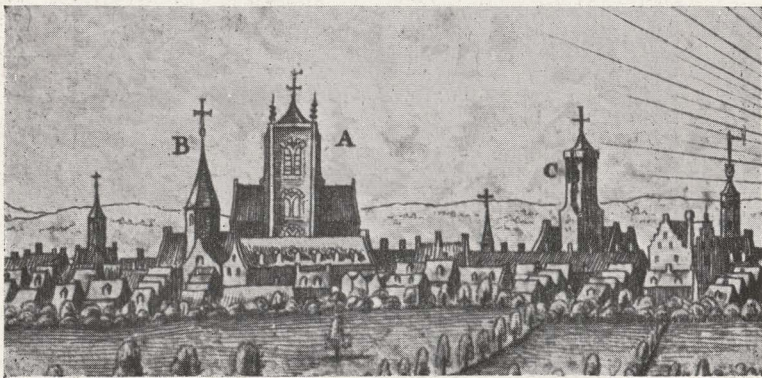
A — Onderbouw van klokkenvorm nr 2 (1711)

B — Klokkenvorm nr 3 met centraal
stookkanaal

A — De Oude St-Pieterskerk (1843).
naar een schets van G. Coussens

B — De kerken van Ronse
volgens Sanderus

A — Binnenkant van noordelijke
vieringsmuur (86)

B — Paalgat nr 1

C — Fundering van de
noordwesthoek van het
portaal (muur 67)

A — Binnenkant van de zuidelijke
transeptmuur (67)

B — Zuidabsis van uit het Oosten

A — Zuidelijke transeptarm van uit het Oosten

B — Zuiderdwersbeuk van uit het
Zuid Westen ; op de voorgrond
muur 67

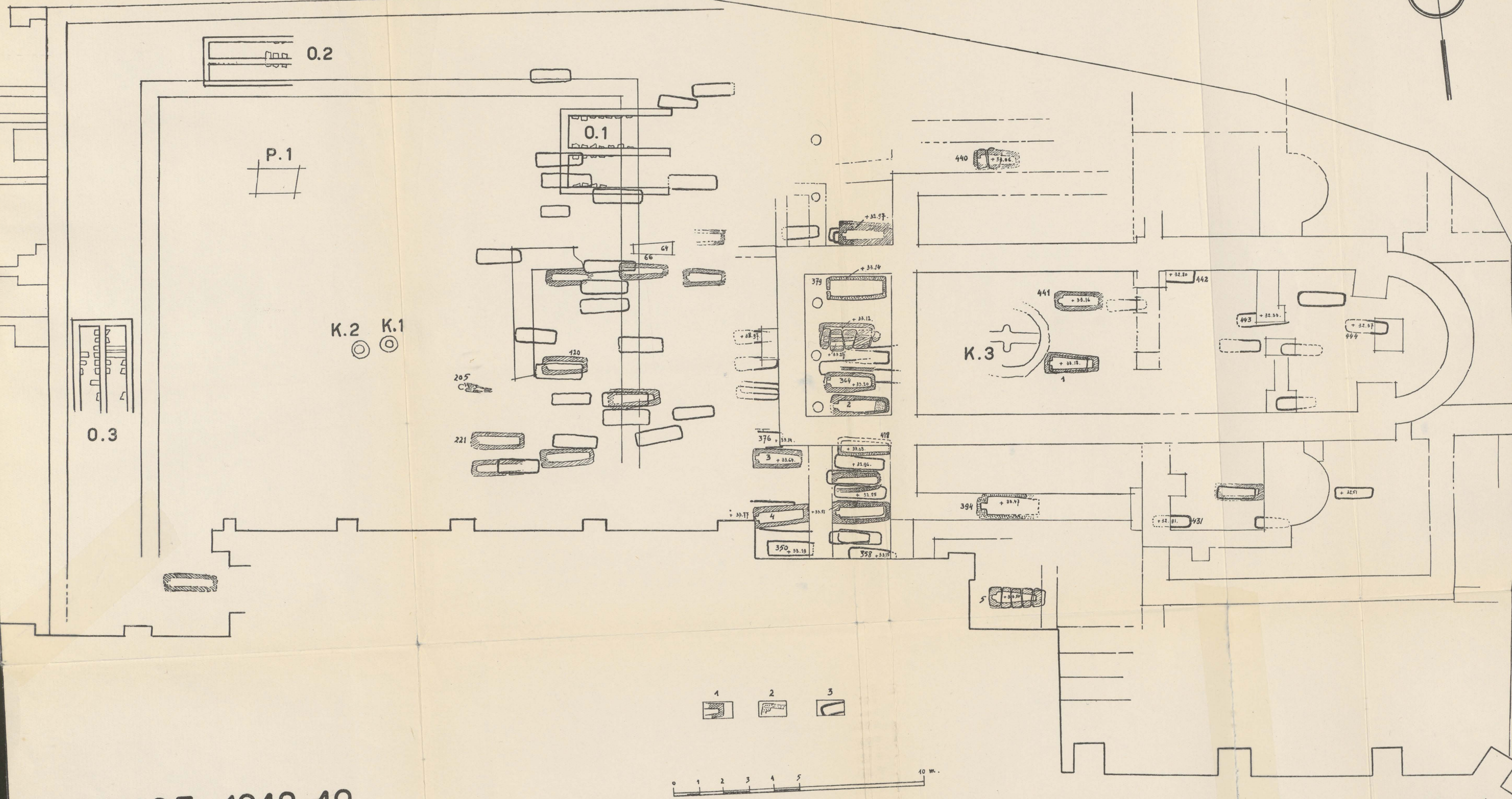
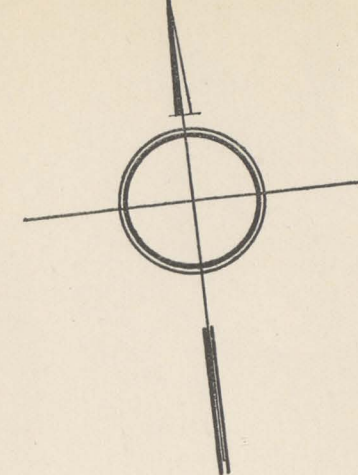
A — Zuidelijke dwarsbeuk van de kerk
van Borsbeke

B — Fragmenten van de grafplaat van Roderik

Reconstructie van de romaanse St-Pieterskerk

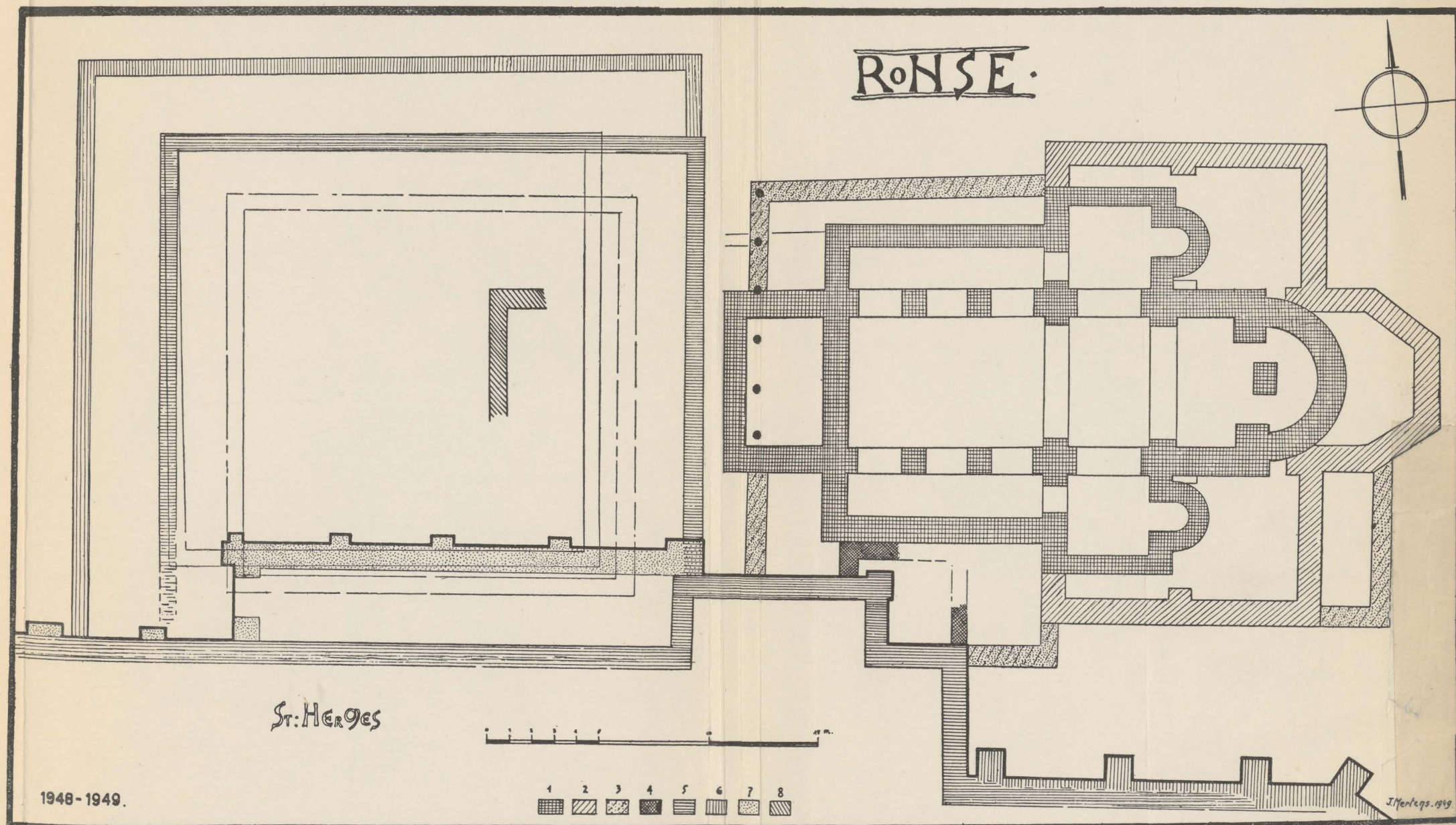
RONSE . 1948-49

J. Mertens. 1949.

Plan I: 1 Stenen graf.

2 Stenen graf weggebroken.

3 Houten kist.

Plan III : 1 St. Pieterskerk — Romaans gedeelte.
2 St. Pieterskerk — Gothisch gedeelte.

3 St. Pieterskerk — Latere toevoegingen.
4 Vóórromaanse overblijfselen.

5 St. Hermeskerk — Romaans gedeelte.
6 St. Hermeskerk — Gothisch gedeelte.

7 Binnenmuren van kloosterpand.
8 Grondvesten niet nader te bepalen.

